

1870.

Aprilis 4^{en} Pavel Janos volt az
vendégek. A délután a M. N. Művész
amikor Frivaldszky Imre

TÖRÖK NAPLÓ

Új levéllel ajánlatokkal, s min-
denféle a terméskészítéssel együtt
sere meg kívánságok együttesével
a Pécsi reggeli forrás elindul.
Lukács

April 4^{en} Cor. Hódson hívés kisértés
a külön társaságban
Kedvenc a társaságban a
na partján a honi és

PRIMAWARE

FRIVALDSZKY IMRE

TÖRÖK NAPLÓ

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI KÖNYVTÁR
Tudóscsaládok

TUDÓS FRIVALDSZKYAK

Frivaldszky Imre
Törökországi útinapló, 1870
Sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta
id. Frivaldszky János
2017

A borítót tervezte, és a kiadványt gondozta: Németh Erika
A kiadást felügyelte: Z.Karvalics László

ISBN 978-963-306-577-8

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
A TÖRÖKORSZÁGI ÚTINAPLÓ SZÖVEGE	20
A SZERZŐ ÁLTAL ALKALMAZOTT JELEK	55
IDEGEN SZAVAK	55
SZEMÉLYNEVEK	57
HELYNEVEK	58
NÖVÉNYNEVEK	59
BOGÁRNEVEK	61
LEPKENEVEK	65
EGYÉB ÍZELTLÁBÚAK	68
CSIGÁK	69
MADARAK	69
EGYÉB ÁLLATOK	70
AZONOSÍTHATATLANOK	70
IRODALOMJEGYZÉK	71

BEVEZETÉS

Jelen kis könyvben a 19. század egyik úttörő természettudósának legutolsó gyűjtőútján írt naplóját közöljük. Őt a köztudat „lokál-faunistaként”, gyűjtőként, utazóként ismeri. Miután obligát lexikon-cikkeken túl már monográfia is létezik Frivaldszky Imréről¹, e bevezetésben csupán portréjának néhány, kevésbé ismert vonását tartjuk szükségesnek kiemelni, hogy képünk e természetkutatóról teljesebb legyen.

Frivaldszky Imre, bár nemes ember, 19. századi, polgári értelemben self made man. Apja akarata ellenére választja pályáját. Az akkori közgondolkodás szerint – amit apja, Frivaldszky István (1744-1822), előbb parlamenti megbízott képviselő, majd uradalmi jogtanácsos, valamint idősebb fia, szintén István (1796k-1850), szintén jogtanácsos is osztott – egy nemes emberhez csak jogi vagy közigazgatási tevékenység való. Ő viszont az orvosi egyetemre készült, tekintve, hogy a botanikát és zoológiát csak itt tanítottak, márpedig ő Kitaibel Pál nyomán a botanika szenvedélyes kedvelőjévé vált. Legyőzve a családi ellenállást Pestre jön, az egyetemet elvégezve 1823-ban doktorál kígyókról szóló értekezésével. Még ezt megelőzően, 1822-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnál segédőr lesz. 1823-ban megnősül, elveszi Schäffer János egykori főharmincadosnak, gazdag pesti polgárnak lányát, Annát. A leánynak és családjának feltehetően nemcsak a vőlegény nemesi címere volt vonzó – hiszen vagyona nem volt, – nem is csak az, hogy anyai nagyapja – szintén Frivaldszky István (1728-1784) – Pest város szenátora volt,

1 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009

hanem felismerhették a fiatalember tehetséges voltát is, azaz, mint mondani szokták: hogy van jövője. Amellett a „biedermeier” Schäfferék a műveltséget nagyon is megbecsülték. Házuk vendége volt 1823-ban a 12 éves Liszt Ferenc², az após kapcsolatban áll Bártfay Lászlóval (1797 – 1858)³ az MTA tagjával, Kölcsey Ferenc, Bajza József, Toldy Ferenc, Helmeczy Mihály, Virág Benedek és Vörösmarty Mihály barátjával. Így kellőképpen tudták értékelni vejük tudomány iránti lelkesedését, s helyeselni leányuk választását. Mint polgáremberek később talán még késztetést is adhattak a vő természettudományos gyűjtőtevékenységéhez, felhíva a figyelmét arra, hogy a másodpéldányok üzletileg is hasznosíthatóak. Így a gyűjtések nemcsak behozták a költségeiket, de jelentékeny hasznót is hoztak, s végül az orvoskollégáktól megvetett „bogarász” anyagilag nem is járt rosszabbul, mint praktizáló kollégái. Mi több, a négy balkáni expedíció révén kifejezetten vagyonos ember lett. Annyira, hogy amikor a Pestre még vagyontalanul érkező Frivaldszky Imre végrendelet nélkül elhal, leányai földbirtokokat örökölnek tőle: Anna (Pest 1829-Jobbágyi 1912) Jobbágyiban, a másik három, Matild (Pest 1826 - Pécs 1912), Szerafin (Pest 1832- Budapest 1879) és Paulina (Pest 1835- 1908) pedig közösen Versegen⁴. Hogy ezen felül még pénzbefektetései is voltak, az kiderül abból a hírből, hogy dr. Frivaldszky Imre pest-megyei birtokos (illetve annak örökösei) egy tőzsdecég tönkremenetelekor 1906-ban 900 koronát veszített⁵. Harsányi Zsolt még azt is feltételezi, hogy Frivaldszky Imrének volt egy eladó háza a Mária Dorottya utcában 1837-ben, amit eladásra kínált volna Széchenyi Istvánnak⁶.

A második, hogy az *orvosi karnak a tagjai*, amelynek maga is tagja volt, *kinézték maguk közül* a nemes embert. Az orvosok

2 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 11-13, 16. old.

3 BÁRTFAY 2010 21,176. old.

4 Budapesti Közlöny, 1874 január 11. 13-14. old.

5 Budapesti Hírlap, 1906 április 24.

6 HARSÁNYI 1933 4. old.

közt a nemes ember valóban fehér holló volt, a Csehországból folyamatosan érkező zsidó betelepülők számára ugyanakkor fontos asszimilációs lehetőséget jelentett. Bár a negyvenes években még megfordultak házánál neves orvosok: Balassa János (1814-1868), sebész professzor, Lumniczer Sándor (1821-1892), később már nem találkozunk velük⁷. A következő történet pedig igen jellemző: A neves Bugát Pál – akit pedig Frivaldszky a nyelvújításban lelkesen követett – egy javaslata védelmében megejtett felszólalásában (1848) név szerint odaszúr neki, mint akinek hiányos az orvosi praxisa („nem de barátom Frivaldszky?”), meg nemessége miatt is („a kutyabőr sem tehetség még”)⁸.

Frivaldszky Imre ugyanakkor tevékenysége révén mégis a *kora elitjébe szorosan beépült személyiséggé* vált, nem is említve széles körű külföldi tudományos kapcsolatait⁹. Házát – amint apósáét is, akitől azt örökölte – sok jelentős ember látogatta. A negyvenes években az említett orvosokon kívül Klauzál Gábor (1804-1866) később kereskedelemügyi miniszter. Expedícióit Széchenyi István is támogatta, szultáni fermánt szerzett részére. Amikor pedig Frivaldszky a poros Pestről felköltözik a Svábhegyre s ott később kastélynak is beillő villát épít, követi őt a hegyre Eötvös József, majd Jókai Mór (1825-1904), akikkel szoros kapcsolatba is kerül. Frivaldszkyék vendégei voltak még báró Kemény Zsigmond (1814-1875), az író; Brassai Sámuel (1797-1897) az erdélyi polihistor; Adelburg Ágost lovag, (1830-1873) hegedűművész és esztéta, de Reguly Antal (1819-1858) nyelvész Nagy Iván (1824-1898) híres családtörténeti lexikon írója is. A három lány pedig mind nemes emberhez ment férjhez: Matild putnoki Putnoky Móric gömöri főszolgabíróhoz, Anna a költő és novellista gyarmati Bérczy Károlyhoz, Szerafin pedig vattai Battha György

7 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 25. old.

8 BUGÁT 1848 345. old.

9 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 28-32, 54-57. old.

szolgabíróhoz¹⁰. Paulina fáji Fáy Béla Pest városi jegyzőhöz megy férjhez. A lányok igen műveltek voltak a kor igényei szerint nyelvekben és zenében¹¹, s nyilván háztartás vezetéshez is értettek, hiszen anyjuk igazgatósági tag volt a Magyar Gazdasszonyok Egyletében¹².

E magánéleti dolgokon túl lehetetlen nem szólni Frivaldszky egy – kellőképp nem értékelt – nagyon fontos kezdeményezéséről: egy természettudományi kutatóintézet felállításának tervezetéről. E javaslat arra mutat, hogy bár a természettudományok bizonyos részterületein elmélyült tudású ember volt, *a tudományok teljes spektrumát* tudta áttekinteni¹³. Először a Természettudományi Társulat választmányi ülésén 1842. november 21-én mondja el nagy tervét (*Javaslat a természettudomány hazánkban felvirágoztatása ügyében*): Azt ajánlja benne, hogy állami költségen hozzanak létre 12 éves időtartamra egy ideiglenes intézményt négy részleggel, amelynek feladata Magyarország ásvány-, növény- és állatvilágának, valamint a topográfiájának és vízrajzának módszeres feltárása és leírása lenne. Évente 9 hónap volna a gyűjtő terepmunka, 3 hónap a feldolgozás. 12 év után átalakulna „polytechnikummá”, amin az említett tudományterületek egyetemes kutatóintézetét érti. Még költségvetést is ad hozzá. Ám nem csodálkozhatunk azon,

10 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 25, 35-36, 48-50. old.; Szerafin négy év házasság után megözvegyül, Pesten él, mint honleány az akadémiai nagyterem szőnyegéből egy kockát szőtt. (Budapesti Hírlap, 1868 május 27; Pesti Napló, 1868 május 29) Szluha állítása viszont téves, hogy másodszor is férjhez ment volna Majthényi Ignác pesti főszolgabíróhoz. (SZLUHA 2005 II.72. old.; SZLUHA 2006 230. old.) Majthényi Ádám özv. Batta Györgyné Frivaldszky Szerafina lánya, Batta Mariska vőlegénye lett. (Fővárosi Lapok, 1871 június 13)

11 Matild több nyelven beszélt, jól zongorázott (PUTNOKY), Anna Beethovent és Chopint játszott (FRIVALDSZKY 2010 38. old.) Paulina szépen énekelt, Rossini Stabat Materjét és Schubert Erlkönigjét is. (FÁY 1924)

12 Pesti Napló, 1865 május 10

13 A botanikai, de főleg zoológai, azon belül entomológiai tevékenységéről ismert Frivaldszky Imre a köszönlelőhelyekből tartotta akadémiai székfoglalóját 1838-ban. 1843-ban két társával jegyzőkönyvileg támogatja Almási Balogh Pál geológiai nevezetességek gyűjtésére irányuló javaslatát. (TÓTH 2004 75-92. old.)

hogy e grémium nem tartja magát illetékesnek benne. 1842-ben ezért már az Akadémia nagygyűlésén olvassa fel, majd a kisgyűlésen is, 1843-ban. A tervet azonban két orvosprofesszor véleményezi, akik nem voltak nagy barátai. Szerintük akkora a tervezet költségvetése, hogy ezt csak az Országgyűlés szavazhatná meg, ráadásul a pénzt esetleg épp az Akadémiától vennék el. Frivaldszky tervét 1843-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlése elé viszi, ahol szintén azt állapítják meg, hogy a döntésre csak az Országgyűlés illetékes. Frivaldszky ezért 1844. november 4-én bizonyítványt kér és kap akadémiai működéséről, egy nappal később pedig a Társulatban végzett tevékenységéről, majd a beszédet kinyomtatva 1844-ben a pozsonyi országgyűlés tagjai közt szétosztja. Ott – mint addig mindenhol -- nagy tetszéssel fogadják, de a felvetésnek semmi eredménye nem lett. A Tudományos Akadémia megalapításához hasonlítható jelentőségű projekthez hiányzott egy Széchenyi, meg főúri nagybirtokának egy éves jövedelme, amellettenek nem volt olyan, egész nemzetet megmozgató célkitűzése, mint amilyen annak: a magyar nyelv ápolása¹⁴.

1860-ban azonban egy érdekes formában mégis csak életre kél a tervezet: A MTA egy „matematikai s természettudományi bizottságot” hoz létre, „melynek feladata a Magyarország természettudományi megismertetésére vonatkozó adatokat gyűjteni, rendezni s közzétenni.” Az akadémiai körlevél kutatás tárgyait csaknem szó szerint úgy sorolja fel, mint Frivaldszky projektje¹⁵. A Bizottság tagjai (egyben az egyes részterületek felelősei) 1861-ben a következők: Frivaldszky Imre (állattan); Kovács Gyula (növénytan); Szabó József (ásványtan, földtan; a Bizottság előadója és a Közlemények első szerkesztője); Kubinyi Ferenc (öslénytan: emlősök; a Bizottság elnöke); Jedlik Ányos, Sztoczek József (meteorologia); Nendtvich Károly (vegytan); Kruspér István (magasság-mérések); Petzval Otto

14 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 38-40. old.

15 Vasárnapi Ujság, 1860 július 22., 365. old.

(építészet). 1861-ben meg is indul a Magyar Tudományos Akadémia „Mathematikai és Természettudományi Állandó Bizottsága” kiadásában a Mathematikai és Természettudományi Közlemények, amely 1944-ig 40 kötetben jelentette meg a hazai tudományos élet legnagyobbjainak hosszabb lélegzetű dolgozatait. A szerkesztést Szabó Józseftől 1881-ben Eötvös Loránd vette át, majd 1892-től Lengyel Béla, 1913-tól Méhely Lajos, 1926-tól Mauritz Béla, az utolsó évében (1944) pedig Dudich Endre szerkesztette a kiadványt.

Mindez azonban Frivaldszky javaslatának csak az első felét érinti, a spontán kutatást. S nem is állami költségen, hanem az egyes kutatókén. Ami a „polytechnikumot” illeti, ilyennek tekinthető a földtudományok terén területén az 1869-ben alapított Magyar Földtani Intézet, Magyarország legrégebbi, állami költségvetésből ma is működő tudományos kutatóintézete.

Végül ki kell emelnünk Frivaldszky Imre *nyelvújítói tevékenységét* is. A Tudós Társaság létrejötte 1825-ben a nemzet szempontjából létfontosságú volt. Igen sok technikai, tudományos, politikai és más kifejezésnek nem volt magyar megfelelője. A latin-nyelvűség megszűnése az a veszéllyel járt, hogy a latin helyébe a szintén idegen német lép. Az 1829-től 1848-ig terjedő két évtized a magyar szakszótárak virágkora volt. A természettudományos szótárak sorát Bugát Pál a *Boncztudomány* két kötete (1828) függeléke nyitja meg. A szuggesztív professzor tanítványai már ebből tanulták a bonctant, szakszavai meg is gyökeresedtek. A sikert látva tovább lép, 1843-ban kiadja *Természettudományi Szóhalmaz*-át. Húsz esztendeig gyűjtötte az anyagot szerzője, 40,000-nél többre becsüli a címszavakat. Vörösmarty is, Toldy Ferenc is magasztalja. A jelen viszont kritikusan szemléli¹⁶. Frivaldszky – mint a Tudós Társaság már rendes – tagja kedvvel ajánlkozik a terminológiai nyelvújításra. Ő kapja feladatul 1838-ban az Akadémiától a fűvészet szavai

szerkesztését. Ide tartozik Frivaldszky Imre kéziratban maradt műve is: *A-betűs szavak egy szakszótárhoz*. S miután székfoglaló értekezése Magyarország közszeneiről szól, részt vesz Bugát Pállal a bányászati műszavak készítésében is¹⁷.

A Szabadságharc bukása után még erősebben folyik az elnémetesítés elleni *purista* küzdelem az *impuristák* ellen, akik olykor mondattanilag is rettenetes magyartalan nyelven írtak. Az előbbieket csakis tisztán magyar eredetű vagy belső keletkezésű szavakat tudtak elfogadni, az utóbbiak inkább a „mívelt nemzetek” által mintegy közösen elfogadott, s leginkább a görög és latin szókból képzett neveket. Az ő érvelésük azon alapult, hogy a magyar természettudomány ne szakadjon el az egyetemes tudománytól. Megjegyzendő, hogy a németek és franciák közt is voltak puristák, azonban ezek a nyelvek sokkal közelebb állnak az adaptálni kívánt kifejezés nyelvéhez, mint a finnugor magyar, így ott a nyelvújítás nem váltott ki akkora vihart. Szabó János 1861-ben a két irányzatot mérlegre teszi. Egyfelől kimondja a purizmus védelmében, hogy „a jó szó olyan mint a jó ötlet”, másfelől, hogy a mértéktelen purizmus lányegében „szeparatizmus” az európai tudomány világától¹⁸.

Miközben a purista irányzathoz tartozó Frivaldszky Imre a világtól elvonulva írta főművét¹⁹, a korabeli tudományos világban az impurizmus kezd megerősödni, amelynek fő képviselője Herman Ottó. Őt Frivaldszky Imre rokona, a szintén múzeológus és szintén purista Frivaldszky János hozza be 1875-ben a Múzeumba. Alig került be a Múzeumba, máris bírálni kezdi a Frivaldszky Imre által kialakított, majd Frivaldszky János által továbbfejlesztett nevezéktant. Cipszer volt, német anyanyelvű, így nem rokonszenvezett a purista irányzattal. Az osztrák-magyar kiegyezés szellemisége az impurizmusnak kedvezett, amennyiben

17 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 22. old.

18 FRIVALDSZKY 2016b 24-25. old.; Lásd még: FRIVALDSZKY 2016a 72, 82 old.

19 FRIVALDSZKY I 1865

„kiegyezést” hirdetett a nyugati kultúrával és nyelvekkel. Herman amellet volt olyan szuggesztív – sőt erőszakos – személyiség is, hogy a fiatalabb nemzedék melléje állt és még az élő klasszikusnak, Frivaldszky Jánosnak is el kellett viselnie, hogy „rovartani műszavait” egyszerűen lesöprik, ami miatt a békés természetű tudós „egy zokszót sem ejt”. Így magyarázható, hogy a rendkívül tömör, ennél fogva rengeteg fajnevet – Frivaldszky Imre által alkotottat – tartalmazó *Jellemző adatok*²⁰ hiába kap 1870-ben aranyérmet, – éppen a terminológiája miatt – nem került be a tudományos élet vérkeringésébe. Frivaldszky Imre egyszerre volt kutató és nyelvújító. Ez utóbbi minőségében Herman Ottó és köre őt csöndesen félretették²¹.

A kiegyezés után bekövetkező paradigmaváltás jele, hogy a vegyész Szily Kálmán 1879-ben már határozottan a „szittya puristák” ellen lép fel. Megérti egyfelől, hogy a terminológiában sokféle irányzat van, hiszen rengeteg új „műszót kell nyelvünkben megpolgárosítani”. Régebben az idegenből jött új dolgok hozták magukkal a nevüket is, amelyek úgy lettek magyarokká, hogy a magyar kiejtéshez és helyesíráshoz igazították és magyar toldalékokkal látták el őket. Amint létezik családok indigenátusa, van „az idegen szavaknak indigenátusa” is. Bugát módszerét azonban elveti, egyenesen herosztratoszinak mondja²². Az utókor – mint Móra Ferenc is – csak élcelődik Frivaldszky Imre nevezéktanán: *A Körjegyű ardóc nevén*: „Hanem, hogy mért *ardóc*, azt én sem tudom. Azt csak az öreg Frivaldszky tudja, ha tudta, aki a hatvanas évek elején adta ezt a nevet hősünknek.”²³

20 FRIVALDSZKY I 1865

21 Ám Herman Ottó ennél messzebb is ment, Frivaldszky Imre tudósi hitelét is kikezdte. Ennek nyomára azonban csak száz évvel később bukkantak: Herman Frivaldszkyt az emigrációban élő Kossuth Lajos előtt inszинуálta. (BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 68-70, 72-77. old.) A terminológiai küzdelmek történetét lásd BÁLINT-KATONA 2016 1-2, 121-122. old; részletesebben: BÁLINT 2016 6-26. old.

22 FRIVALDSZKY 2016b 25. old.

23 MÓRA 1923

Végül néhány szót magáról a *Törökországi útinaplóról*. Az utazás háttéréről annyit, hogy Frivaldszky Imre ekkor már a közélettől visszavonult ember, aki vidéki birtokán él. Az 1868. évben sokat betegeskedik, 1869-ben éppenséggel már végső számvetést készít, megírja önéletrajzát. Kis-Ázsia - ahol korábban már maga is járt – csak olyan értelemben foglalkoztatja, hogy 1869-ben a szolgálatában álló Pável Jánost (1842-1901) elküldi oda gyűjteni, persze az út költségeit is állva. Ám úgy tűnik, mikor Pável visszatér, ő is erőre kap. 1869 végén hirtelen vasúti szabadjegyének megújítását kéri az Akadémiától arra való tekintettel, hogy januárban használni kívánja. Kérésére báró Eötvös Józseftől, aki 1867 óta vallás- és közoktatási miniszter, ajánló levelet ad neki, majd, 71 éves korában családja nagy rémületére elindul a Balkánra és Kis-Ázsiába Pável József kíséretében.²⁴

A napló ezen az utolsó utazásán készült, Pesttől Kis-Ázsiáig, és részben vissza is. A hajó, az Albrecht „gyorsgőzös” 1870. április 4-én indul Pestről. Természettudós utasa, Frivaldszky Imre mindent feljegyez, amit annak idején előírt megbízottjainak is: Még a napi hőmérsékletet is – ezt azonban csak néhány napig. A hajóról főleg madarakat tud megfigyelni. Érdekes, hogy amikor a Vaskapun áthaladnak, Új Orsova említésénél nem tartja szükségesnek arról szólni, hogy erről a változó hovatartozású, török lakosságú, romantikus szigetről korábban már mesélt Jóкаиak, aki ebből alkotta meg az Aranyemberben szereplő, lakatlan Senki szigetét. Április 6-án már Ruszéban (Ruszcuk) vannak, itt vonatra költözködnék át, amely Várnába viszi őket, ahol még 6-án este átcihelődnek rengeteg poggyászukkal egy osztrák hajóra, amivel 7-én már Konstantinápolyban voltak. Másnap felkeresi régi ismerősét, Nogel Istvánt.

24 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 63. old.

Nogel ahhoz a figyelemre méltó feldolgozói gárdához tartozott, amit Frivaldszky nevel ki házában. Nogel is nála nevelkedett 14 éves kora óta. 1828-ban már elkíserte Szliácsra, 1841-ben rábízta harmadik expedíciójának vezetését²⁵. Nogel Brüsszában és az anatóliai Olümposzon gyűjtött. 1842. június 30-án – miután a Frivaldszkyknak gyűjtött anyagot összecsomagolta – Wagner Móric utazóhoz csatlakozik. 17 hónapi kaukázusi utazás után érnek vissza Isztambulba. Ott még egy évet időzik, majd 1846-ban tér vissza Magyarországra. Nogelt Frivaldszky családja Pesten örömmel fogadja – ő maga éppen a Balkánon van. Frivaldszky Nogellel 1853-ig levelez, aki akkor is hálásan tartja kapcsolatot egykori gazdájával, miután török szolgálatba lép²⁶. Most Nogel István családja veszi pártfogásba Frivaldszkyt és kísérőjét, Pávelt, bár egy görög szállóban szállnak meg. Üditő a vendégség Nogeléknél, akik magyarosan főznek.

Virágvasárnap, 10-én kezdik el Nogel csatlakozásával a gyűjtőútjaikat. Az útinapló nagymértékben gyűjtőnapló is. Sorban lejegyzik a gyűjtött állatokat-növényeket, persze saját maga emlékeztetésre, azon a nemzetközi tudományos, vagy éppenséggel magyar néven, ami éppen az eszébe jut, gyakran csak rövidítve. Ami a magyar nevet illeti, ezek gyakran tőle származnak, mint azok első leírójától, de egyáltalán, a magyar tudományos nevezéktan megalkotójától is. Legelőbb egy török gőzösön Prink szigetére mennek, majd – némileg akaraton kívül – egy Darecsa nevű faluba, aztán a jalovai Csiflikbe, a Nogel által művelt uradalomba. Április 21-én egy karavánnal Gemlikbe indulnak, ahová a következő nap érkeznek meg. Másnap Nogel hazatér. Május 14-én Brüsszába utaznak kocsival, Onnan kirándulnak Castelbe, a anatóliai

25 FARKAS 1844; Frivaldszky Imre első két expedícióját a mai Bulgáriára küldte. Itten tevékenységét a bolgárok számon is tartják (Legutoljára: NANKINOV 2015) A másik két, a – legutolsóval együtt – három expedíció, amit Kis-Ázsiába vezetett, a török nyelvű irodalomban viszont semmi észlelhető nyomot nem hagyott.

26 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 34. old.

Olümposzra. Egy hónapnyi gyűjtés után június 15-én indulnak vissza Konstantinápolyba, Itt 18-án szállnak a Lloyd Danubio gőzösére, amellyel 20-án érkeznek Galacba. Innen a Friedrich nevű dunai gőzössel haladnak tovább. A hajó 23-iki, Radujevácbba való érkezésével marad abba a beszámoló.

Sok szó esik étkezésekről, ételekről, ami hozzájárul a napló színességéhez. Ám korántsem gasztronómiai jellegűek ezek a leírások: Frivaldszky gyenge, beteges, alig van néhány étel, amit a gyomra elbír, miközben olykor lucullusi lakomákat találunk fel számára. Inkább az orvos jelenik meg e leírásokban, aki ugyanilyen természettudományos precízséggel jegyzi fel a gyomorrontásokat, az ott alkalmazott gyógymodot, diétát is. Sokszor gyümölcsön kívül alig eszik mást, Pável készít neki tésztaféléket, palacsintát. Mindezt otthonról hozott csokoládé és szalámi egészíti ki.

Hadd térjünk ki végül még egy dologra: A tájak, emberek, állatok és ételek színes leírásai közt nincs egyelten szó sem arról, hogy a svábhegyi és frivaldi templomok donátora templomokban járt volna. Még Húsvét vasárnapján sincs egyetlen vallásra, az ünnepre vonatkozó reflexió sem. Mint ahogy a nála nevelkedett Nogel sem érzi magát idegenül egy teljesen muzulmán környezetben. A Frivaldon Frivaldszky által a templomnak adományozott telekvalójában kis értékű volt, s – a templom mellett lévén – eladhatatlan, a svábhegyi Szent László templom ügyének anyagi felkarolása pedig Eötvös József kezdeményezéséből is inkább társadalmi ügy volt: hogy a templomnak nehogy már a helyi svábok adjanak egy német védőszentet. Frivaldszky világnézete az antiklerikális jóbarát Jókaiéhoz állhatott közel.²⁷

27 Jókai a kassai vértanúknak Bethlen hadai által történt lemészárlásról és meggyalázásukról meglehetősen csúfondáros hangnemben ír: „a szabadsághoz szító polgárok a két fanatikus izgatót elhallgatásra bírták: az igaz, hogy egy kissé drasztikus módon.” (JÓKAI 1886)

Az is elárul valamit, hogy két lánya még lányfejjel szült gyereket.²⁸

Frivaldszky valamikor június végén érkezik haza Pestre. 1870. július 4-én küldi meg neki Arany János a nagydíj aranyérmét. Pestről Jobbágyiba utazik, ahol 1870. október 19-én végelgyengülésben hal meg.²⁹ A gyűjtött anyagot nem is tudta teljes mértékben feldolgozni, illetve értékesíteni. Az utolsó gyűjtésből származó 36 tétel kis-ázsai brüsszai pillangót és 27 tétel csigát-kagylót 1871-ben Frivaldszky Imre özvegye odaajándékozta a Múzeumnak.³⁰

A naplót betűhív szövegkiadásban közöljük az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött eredeti alapján. Mérlegelés tárgya volt faksimile kiadása is, ám ez esetben zavaró lett volna az a körülmény, hogy a bőrkötésű noteszbe írt feljegyzések a 36. levélen (fólión) kezdődnek, s a 82.-ig tartanak, majd a 30.-tól a 35.-ig folytatódnak, a 22.-en kezdődnek újra, hogy a következőn abba is maradjanak. Választani kellett tehát a szöveg kézirati, illetve értelemszerű, időrendi sorrendje szerinti közlése között. Az utóbbit volt célszerű választani. Frivaldszky Imre kézírása nem volt nehezen olvasható, a Terebess Ázsia E-tár olvasóprogramja jelentős részben digitalizálta is (<http://terebess.hu/keletkultinfo/frivaldszky.html>). Ám éppen a legfontosabb szövegrészek, a személy-, hely-, növény-, és állatnevek a program számára nem voltak értelmezhetőek. Ezek elolvasása, értelmezése és a maiakkal való azonosítása komoly feladatot jelentett. Ebben a munkában nyújtottak Bálint Zsolt és Szél Győző főmuzeológusok értékes segítséget. Tanulságos a gyűjtött lepkék és csigák fajainak összevetése a Frivaldszky Imre

28 Anna egy év ismeretség után, 1847-ben lesz Bérczy Károly jegyese. 1847. augusztus 8-án Szentendrén egy István nevű, házasságon kívül született fiát keresztelik. Apaként Gyurcsánszky János kereskedőt jegyzik be, az ő nevére kerül a gyerek. Anna 1851-ben megy férjhez Bérczyhez. Paulina mint pesti Üri u. 60 alatti lakos, 1859. május 22-én szült egy Katalin nevű gyermeket.

29 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 65. old.

30 TT ÁllLelt 306/1871;

özvegye által a Múzeumnak átadottakéval. – A dokumentumhoz tartozik végül még egy kis, számadást tartalmazó cédula, amely betekintést enged a kutató anyagi viszonyaiba.

A következő szerkesztői jelöléseket használtuk a szövegben

[Nr]: az N-edik levél előoldala

[Nv]: az N-edik levél hátoldala

[]: az eredetiben üresen hagyva

[abcd]: az eredeti szöveg kiegészítése

{abcd}: az eredeti szöveg bizonytalan és értelmezhetetlen olvasata

A TÖRÖKORSZÁGI ÚTINAPLÓ SZÖVEGE

[0v] Frivaldszky Imre

[1v] Kézirattár Fond 224/12. Orsz. Széchényi Könyvtár

Kézirattár Sz. 161/42/1977

[36r] **1870. Április 4**-én Pavel János volt növendékem s jelenleg a M. N. Múzeumnál alkalmazott megbízható egyén kíséretében indultam el Pestről Albrecht gyors gőzösön Constantinápolyba, onnan tovább Brüssába a Bithiniai Olym[p] tövébe utazandó. – Úti levéllel ajánlatokkal, s mindenféle a természeti tárgyak gyűjtésére megkívántató eszközökkel ellátva Pestről reggeli 7 órakor elindultunk. **Április 4**-én hétfőn hűves kissé szeles, a künn mulatásra nem éppen kedvező nap volt, út közben a Duna partjain, és főleg a homok-

[36v] torlasz szigetek közelében és csúcsain a Duna jege maradványai még sok helyen fehérlettek, ezen vidéken más időjárásnál nagy csapatokban láthatók a karakatnak (carbo cor-moranus) most néhány ruca fajon kívül még egy karakatna sem volt látható, ellenkezőleg a délividékekről felvándorló vadludak seregei már magukkal hoztak a tavaszi idény közeli bekövetkezését. E nap a hőmérő a szabadban 9-10 óráig a 0 felett csak 1-2 fokos, későbben délután kiderülve 9 fokot mutatott. Az est ismét hűves, 10 óra tájba borús esős, éjjel pedig egészen sötét lőn, dacára ezen sötétségnek a gőzös sza-

[37r] kadatlanul folytatá útját. 4 órakor hajnalba Belgrád-hoz 8 1/2 órakor Báziáshoz értünk. **Április 5**-én kedden ismét komor hideg reggel, a hegyek csúcsai köddel borítottak a hőmérő 2-6 fokon ingadozott. Báziásról elindultunk 9 óra után, a Duna

szorosain különben veszélyes sziklás helyek Greben, Tachtália, Izlás, Kazán s a t. A legnagyobb hajóval is könnyen áthaladhatók voltak, a sziklákon különben zúgó és megtörő haboknak semmi nyoma sem volt, a víz 10-12 láb mélységre fedte őket. A különben igen meleg hegy oldalakon még semmi nyoma az újuló növényzetnek, keselyük sem voltak láthatók. Orsovára délután értünk s kevés

[37v] ott mulatásunk után folytattuk utunkat Uj Orsova török erőd mellett a vaskapu felé, itt már feltűnő volt a Duna medrében létező szikla gátnak, az egész folyam keresztbe volt szelve széles habos idomú vonallal, melynek közelében bizonyos moraj is hallatszott, e helyen a gőzös kissé nyugtalan ingó mozgással halad tovább -- ez után csakhamar tetemesen megszélesedett a folyam – partjait hol lapályos, hol dombos földterület szegélyzé. Számos fákkal benőtt szigetek mellett haladván a bal vagyis oláhországi oldalon. Turnu Szeverinhez egy nagyobb szerű Duna kikötőhöz értünk, itt kissé megállapodván többen ezek között magyarok is,

[38r] kiszállottak – tovább haladván a Balkány hegyláncolata, sok helyütt még hóval borítva volt látható -- Beesteledvén érzékeny hideg és szeles idő volt, éjen át több bolgár és oláh városok és helységek mellett elhaladván, másnap azaz **Április 6-án** szerdán délután 4 órakor Ruszcsukra értünk, holminkat sok üggyel bajjal bolgár hordárok által a vaspályára szállítottuk, mely kevés idő múlva Várna felé elég sebesen robogott. Utunk Ruszcsukról egy ideig apróbb dombok között, néhol meglehetősen emelkedéssel, mind két oldalról kivágott erdők közt vezetett. Itt ott a cserjék között a crocus aureus tünedezett fel és a heleborus is mutatkozott - gyűjtésről természetesen

[38v] szó sem lehetett. Elhagyván a dombos és erdős vidéket, beértünk a lapályba az úgynevezett Dobruczába, ezen lapály számos folyó csermelyekkel van átszeldelve, helyel-helyel pocsogók, nagyobb és kisebb terjedelmű álló vizek is láthatók, ezek között bokrok és fák sem hiányzanak. A növényzet itt már

előbb haladt, a hónap semmi nyoma többé a sekély vizekben azok és a csermelyek partján számtalan vízi madarak voltak észlelhetők, legtöbb volt a gólya, melyből egy pár feketét (*ciconia nigra*) is láttunk, igen sok és külön fajú récze fajok úszkáltak a közeli vizeken is. Számtalan vízi szalonkák lepték el a tavak partjait. Egy pár nemes

[39r] nagy fehér kócsagot is volt szerencsénk észlelhetni. Felséges vadászó hely! 9 órakor estve már setétbe Várnára érven holminkat igen nagy vesződséggel és költséggel (10 ezüst ft) az ausztriai Lloyd társulat gőzösére szállítottuk, itt csupa olaszokra találtunk. Ez egy nagy tengeri gőzös volt egész kényelemmel ellátva, elindulván és egész éjen át a fekete tengeren minden baj nélkül haladván másnap. **Április 7-én** csütörtökön igen hideg kellemetlen és esős időbe mint egy 8 óra tájban a regényes Boszporus csatornyába jutottunk, melynek szépségeit azonban a rossz idő miatt csak a szalon ablakain át élvezhettük. 9 óra tájba a Constantiná-

[39v] poly kikötőbe voltunk, itt ismét kivált a doganák vizsgálása és zsarolása miatt igen kellemetlen és hosszadalmas volt a városba jutás, a lakás keresés is igen sok időbe került, minden nevezetesebb hotel tele volt utazókkal, míg végre egy görög hotelbe (Grand Hotel de Pera) telepedtünk meg itt a koszt élvezhetetlen volt és 3 éjszakai ott mulatásér étkezés nélkül 46 frankot kelle fizetni. Ugyan azon nap Pista és Comendinger úr estve meglátogattak. **Április 8-án** pénteken Nogel István családját látogattam meg ki már tegnap magához kért ebédre Jancsival együtt.

[40r] Nogel István neje igen kedves valóban csinos és gyöngéd nő, kis leányuk és fiacskái formás kedves gyermekek, az egész család francia, olasz és görög nyelven beszél mi a társalgást részemről nem kis mérvben nehezíté meg. A fiatal asszony özvegy édesanya is szelid jó áldott öreg náluk van. Délután a városban egyet mást bevásárolván, az estvét ismét Pistával töltöttem, ez alkalommal Pista másnapra ebédre, és

délutáni kikocsizásra hít meg. **Április 9**-én szombaton délelőtt a holminkat rendbe szedtem ebédre Pista kíséretében ismét családja körébe menvén ott ebédeltem. Étkezés után egy őszerű batárba

[40v] beülvén Constantinápoly egyik legkiesebb kilátású magaslatra jöttünk, honnan a városnak és Bosporusnak egy részét kéjelegve szemlélhettük. Nogel itt a gyepen kisgyermekai társaságában részemre néhány példány dorcadion byzantinumot gyűjtött. Egy török kávéház kertjében kipihenvén estve felé ismét a városba, én szállásomra, ők haza mentünk. **Április 10**-én Virág Vasárnap Szép napos idő volt, a görögök ünnepiesen öltözködve olajfa ágakkal hullámozottak az utcán, a boltoknak egy része zárva volt, Dr Kovács ismerőse, Dr ? ? meglátogatott, és Comendinger úrhoz

[41r] vezetett, de boltja be lévén zárva s privát lakása előttünk nem lévén tudva személyesen nem jöhettem össze, haza térvén a holmikat rendbe szedve Hotel Pest vendéglőbe ebédeltem, hova Jancsi is meg jött Ejubi kirándulásából. Tótfalusi vendéglősnél meg lehets a koszt az asztali bor is de a kiszolgálat hanyag. Délután, le menvén Nogelhez, és nejétől elbúcsúzván Kaikra ültünk s 4 1/2 órakor török gőzösön a Prinkipos fölszigetjén kikötöttünk e nap délután a tengeren érzékeny hideg szél volt. A szigeten a legelegánsabb hotelbe Hotel Giovániba szállottunk, a vendéglős görög-olasz, s ily modorú kosztja is. Alig élvezhető veres bora rossz, (fehér asztali nincs!) 2 napi és 3 éjjeli itt mulatásunkér

[41v] 132 frankot kelle fizetnem! Különben a Prink sziget valóban egy kis paradicsom, gyönyörű kilátás mindenfelé, a hegyek csúcsain csinos zárdák a kerti cultura és építkezés itt kitűnő fokon áll, számos nagy épületek és szép kertek készülöben, a sétányokra is, utakra is a közelebbi időkben nagy gond fordíttatik. **Április 11**-én hétfőn derülő napos idő, délelőtt közel a tengerhez nyugati irányban tettünk egy sétát, kiérvén a szép épületek és kertek közül a szabadba hullámozó dombos helyek

voltak, melyek apró tövises bokrokkal (*ononis spinosissima* *ericával* és *arbutus* csemetékkal voltak borítva ezek, kivált az

[42r] *arbutus* lehullott száraz levelei alatt találtuk a keregett *Bulimus orientalist*, de csak kevés példányban, ugyan ott száraz levelek s kövek alatt a *Helops coelestinus* és *Pandarus cribr*i ? gyakori volt, egy pár *Procrustes* és *Carabus graecus*, valamint *Meloe erythrocnema* és 1 *Ontophag marginalis* gyűjtetett. Délután 4 órakor vissza térvén a hotelbe főleg tengeri halakkal és más ízetlen étkekkel valánk ellátva a jó természet adta confectionek: narancs, mandula, mazsola, szőlő szép alma és effélék sem hiányzottak záradéku fekete kávé, de nem igen tiszta. Itt az étkezésnél mindég csak sert ihattam, melyet Constantinápolyból magunkkal hoztunk. Este erős hideg szél, egész éjen át fűtetlen hideg szoba.

[42v] **Április 12-én** kedd délelőtt meglehetősen szélcsend. Kirándulás a keleti oldalra a régi városon és piacon által. Ki érvén a szabadba, csinos séta úton haladtunk a tengerpart közelében többnyire kertek, gyümölcsösök és szőlők között, útközben egy mandulafa friss levelén a *Lytta phaleratát* fedezte fel Pista, melyből összesen vagy 40 példányt gyűjtöttünk. A Jancsi délelőtt más helyen 100 *Bul[imus]* orient[alist] gyűjtött. A kertek és szőlők kerítései egy igen gazdag állítólag 80 Pf tartalmú vas szikladarabokból vannak elfalazva. Ezen vastartalmú kőzet bányájához értünk, hol egész szikla tömbök valának a föld felületén láthatók. Ezek közelében egy omladék kolostor maradványához értünk, mely úgy látszik byzánczi stílusban volt építve a szilárd falakon kívül néhány fehér

[43r] márvány töredék oszlopot és írás nélküli faragványt szemlélhettünk. Dél lévén ugyan azon kényelmes széles úton hazatértünk, ebéd után nagy szél, otthon valánk. **Április 13-án** szerdán reggel egy ladikra ültünk, mely bennünket a Jalovai Csífikre volt szállítandó, azonban az ellenkező szél kényszerített a másik oldalon Jalovának által ellenében Darecsa nevű falnál megállapodni, hol is kénytelenek

voltunk megállni. Ez egy egyszerű görög szálloda volt gazdája olaszul is beszélt, hogy a hideg szél által megfázott testünket felmelegítsük Pista indítványára és magam kívánságára meleg krockot készítettünk citrom, pomarancs lé és conyakkal. Ezen szokatlan ital és az előbbi napok (hal és sör) folytonos

[43v] élvezete gyomromat fellázították mire önkéntes hányás és 3szori székelés erős kiürüléssel következett, de láznak és fejfájásnak nyoma sem mutatkozván ezen állapot bennem semmi aggodalmat sem gerjesztett. Éjen át bár kemény ágyneműn jól aludtam, és másnap megkönnyebbülve érzem magamat. A csónak tulajdonosának a szigetről Darecsáig 2 aranyat a szállásér 1 1/2-et kelle fizetni. Darecsán Pista és Jancsi sok Bulimus Tournefortiit és egy ösméretlen Cythisus? fajt gyűjtöttek én mindég a szobába időztem, mivel künn hideg szél fűjt, és az eső is csepergett. A tenger egyre zajlott.

[44r] **Április 14**-én csütörtökön kedvező széllel elindultunk és Darecsából mintegy 2 óra alatt 1 arany díj fizetés mellett a Jalovai Csifikre, Nogel lakásába szerencsésen elértünk. Pista itt egy kényelmes ágyakkal és kaminnal ellátott szobát rendelve számunka már mintegy otthon éreztük magunkat, annál inkább mivel csakhamar megjelent több gazdasági tisztviselő, kik egynek kivételével mind magyarok. Tisztartó: Halassy, ispán: Somlay, kulcsár: Ruzska, számvevő: Meiler, erdész: Rignád, egy műalmi molnár: Kunz német eredetű, tevékeny és igen szíves szolgálatra kész nejevel, ki is mint főzőné szerepel, és ízletes európai módon készíti az ételeket, kávé, jó kalácsot még krumplit is jól készít.

[44v] Az itt termett fehér asztali bor tiszta, és ízlésem szerint vízzel élvezhető, mind ezen kedvező körülmények itt létemet igen kellemessé és kényelmessé tették volna, ha az idő is kedvező, de ez folytonosan szeles és valóban igen hideg volt, és folyvást a szobába szorított. A közeli hegyek közép magasságúak, teli hóval, éjenként erős dér. Csak a kandalló tűzénél érezhette magát az ember jól, de ezáltal olvasmánnyal és társalgással így

is jól telt el az idő. Ezen gazdasági telep nagy kiterjedésű aránylagos Jalova falujától egy kis 1/4 óra távolságra több szolid épületekkel és gépekkel ellátott. A gazdászat fő ágát a mag (búza)

[45r] s más cereálok és olajnövények termesztésén kívül az erdőség teszi, mely igen terjedelmes és ki nem zsákmányolt a hegyekből az ölfát hegyi vizek és vasút felhasználása által szállíthatják a tenger partig, hol igen jó áron mázsánként nagy kelendősége van. Ez egy fő jövedelmi forrás. Van azon kívül nagyobb szerű juhászat, mely szinte hasznot hajt, minthogy a birka télen-nyáron künn nagy téreken legelhet, a juhász semmibe sem kerül de tarthat annyi juhot az uraságéval, mennyi neki tetszik. A mű malom víz erőre építve nem csak a birtokon termett búzát (rozst nem termesztnek) őrli meg eladásra, de idegenek számára is őröl mi is-

[45v] mét hasznot hoz. Ezen Csiflik nagy kiterjedésénél és kedvező fekvésénél és a főváros közelségénél fogva nagy jövedőnek néz elébe. Csak egy hiány van még t. i. a fővárosi közlekedés nehézsége, mely nagy részben a tenger szeszélyétől függ, de ezen akadály is nem sokára el lesz hárítva egy gőzhajó megvétele és egy szilárd kikötő elkészítése által, mely már úgy szólván folyamatban van. Itt későbbben ménest, gulyát is lehet alapítani, mi igen jövedelmező lenne, mivel az igás marha. De kiváló a nemes ló, igen nagy áron értékesíthető. Egyik fő ága a jövedelemnek itt a finom szecskává tört búza és más szalma, evvel él itt a fő-

[46r] városban is minden ló, és szarvasmarha. Ezen finomra tört szalmát az itteni szokott nyomtatás módja által nyerik. Egy szánkó forma egyszerű fa gép, melynek talpa kis távolságban egymáshoz illesztett éles kova darabokkal van kitatarozva. Két ló erejével forog a szérűn körül és idestova, míg a szalma tökéletes törmelékké válik, ekkor a fenékre jutott mag szél vagy rosta által ki tisztítatik és a finomra tört szalma nagy pajtákba, fedél alá rakattatik. Ily állapotban igen nagy kelendőségnek örvend, annyira, hogy ezen takarmány sokszor a belőle kikerült

mag értékével versenyez. Súly szerint árulják igen jó áron.

[46v] Ezen gazdaság közül nagy érdemet szerzett magának Nogel István hazánkfia, mint jelenlegi jószágigazgató, ki ezen elhanyagolt gazdasági telepítvényre többnyire értelmes magyar egyéneket alkalmazott, kik a gazdálkodásban sokkal jártasabbak, mint az itteni nép, sőt még az előtte itt gazdálkodó angol újdondászi rendszer szerint kezelt és a helyiséget fonákul fel-fogó káros kezelést is mellőzvéen és okszerűen megváltoztatván a helyi viszonyoknak megfelelőleg oly folyamatba hozta, mely ezen birtoknak a legszebb jövőndőt biztosítja. Adja az Ég, hogy nemzetünk dicsért okszerű terveit létesíthesse!

[47r] **Április 15**-én pénteken a hideg szél dühöngött, a tenger zajlott, hol havas eső esett a szobát nem volt tanácsos elhagyni. Társalgás, írás, estve Schach játék, melyben Nogel István igen jártas. **Április 16**-án Nagyszombat, folyvást kellemetlen hideg idő. Levél írás Pestre. **Április 17.** Húsvét Vasárnap. Kevesebb, de csípős szél. Dél előtt a gazdasági épületek, készleteket, gépeket, pék és kovács műhelyt az itteni kávé és szatócs házat és a tiszt lakokat vettük szemügyre, jó ebéd után nyugvás és estve társalgás. Tervezés a tovább menetelre. Én Pistával

[47v] az uradalom Smyrna melletti gazdaságába, hova gőzhajón és részint vaspályán juthatni. Jancsi Gemlik vidékre az itteni Molnár testvérehez ajánlva egy fiatal derék olasz társaságában lóháton. Késő estig vacsora után össze írtak és szükséges elviendőket mindkettőnk részére. **Április 18**-án hétfő itt már dolgozó nap, az idő ismét csak hideg, szelles, sétára nem alkalmas, itthon napló írás, és Jancsinak információ. **Április 19**-én kedden derült idő, csak mérsékletes nyugat-éjszaki szél, délután kirán-

[48r] dulás a műmalomba, ezt angolok építették az épület igen szilárd, de a gépezettel nincs megelégedve a molnár. 4 óra után ismét erősebb hideg szél keletkezett, hazatértünkben néhány Helix anaticát és egy más variabilis formát, Acinopust, Procrustes graecust talált Pista, estefelé itthon. **Április 20**-án

szerdán délelőtt csendes borús idő, rövid excursio a tengerpart homok lapályára néhány *Silpha* és *Helix anatolica* ? Más két kis fehér *Helix olivieri* ?, sok *variabilis* délután ismét nagy szél, készüllet a gemliki útra hova holnap azaz április 21-én szándékozunk menni. Én Jánosnak írtam levelet.

[48v] 21. áprilisba csütörtökön Jalováról Nogel kíséretében egy karavánhoz hasonló utazási modorba a hegyeken keresztül vadvizes helyeken és sziklás utakon haladtunk, egy pár nyomorult török és valamivel módosabb görög helységeken keresztül estére Bazarköibe értünk, éjszakára itt egy töröknél meglehetősen külön szobába megháltunk. **Április 22.** pénteken 6 órai menet után a Nicei tó partján haladván végre az ígéret földjére Gemlikre délutáni 5 óra tájba szerencsésen megérkeztünk.

[49r] Április 23-án szombaton az idő szép, a levegő érezhetőleg szelídebb mint a hegyeken túl Jalován honnan ide vesződtünk, de a legmagasabb nem nagy távolságban eső erdős hegyek csúcsai még itt is hóval borítottak, miért is a légmérséklet igen változékony volt, ha a nap felhők közé jött rögtön meghűlt a levegő. A verő napfényen azonban igen meleg volt. Gemlik a Marmora tenger kinyúló öblében, éppen ennek végcsúcsában fekszik. Kikötője a gőzös számára minden időben biztos, a helység egy magaslatra van építve meglepő török ízlésű ház osztozattal, a kikötő mellett egy arsenál is van nagyobb hajók gyártására,

[49v] különben a helység nem nagy kiterjedésű, a boltokban csak török árú cikkeket kaphatni. Kávéház van akármennyi, de csak is primitív állapotban. A lakosság túlnyomólag görög-örmény törökökkel keverve. A határ egy hosszú meglehetősen széles völgyben terjed el, melynek legnagyobb részét olaj, füge és eperfa ültetvények foglalják el, a talaj erős veres, nyirkos, több hegyi patakkal és egy középszerű folyóval átszelve. Gabna természetesen igen kis mérvben üzetik, többnyire búza, szőlő a lapályba, dió és füge is díszlik. A környező többnyire meredek közép magasságú hegyek apró cserjékkel sűrűen borítvák itt láttam

[50r] a *Quercus ilex* mindég zöld szűrös kis levélkéivel,

a tövises Paliurus australist, Spartium-féléket, Jasminum fruticans-t Daphne laureolát virágzásba, a valóságos babért (Laurus nobilis) a myrtus bokrot, hatalmas platánok, cypressusok csak gyéren. A Crategus sem hiányzik de az oleander itt vadon nem terem. Rubus fajok a virágos növényekből, több Arum faj, Borago officinalis, s a t. A kertekben igen sok meggy- és birsalma fák vannak.

[50v] Mink szerencsénkre egy Németországból, inkább Schweitzből származó Kunz nevű (az egész vidéken) egyetlen egy német nyelvű molnár gazdánál kaptunk lakást és kosztot, mi reám nézve kimondhatatlan előny volt. Neje francia születésű, ki mennyire még hazája főzés módját nem felejtette el meglehetősen de már még is görög, török modorba készítette egyszerű étkeinket, a birka hús itt is napirenden volt, mint itt általában mindenütt. A kávé szatzos, bármennyire kértünk is tisztát. A fehérbor igen erős és túlságosan muskotály zamatú édeses én nem élvezhettem. A víz kristálytisza szikla forrásból merített jó.

[51r] Szombaton ide érkezésünk utáni napján szeles de derűs hűvös időben (mint a más lapon [])

[51v] **Április 24**-én vasárnap derűs, de szeles hűvös nap. Nogel kíséretében a tengerparton sétálva elhaladva egy nagy temető mellett csakhamar elértünk az olaj és eperfa ültetvényes kertekbe, ezek minden kerítés nélküliek, egy ültetvényben számos Apollinus lepke többnyire már mind friss nőtények, a hímeknek nagy része már hibás ledörzsölt volt. Ezen kitűnő pillangó faj hazája úgy szólván Kis-Ázsiának ezen vidéke kizárólagos hazája, mind egy kétórai séta közben egy török meleg fürdő mellett elhaladván, kedvező időben haza tértünk, étvágyam mutatkozván más hús hiányában egy barna de édes szószba készült juh-

[52r] húsból ettem, ez alkalmasint gyomromat megbosszantotta, este csak tiszta theát ittam, éjjel tartós hideg láz borzongatott, takaróimat Jancsi megkettőztette, az egész éjjelt álmatlanul töltöttem, másnap lankadtságot igen, de főfájást nem éreztem, s ez vigasztalt. (Nogel már elutazott este) **Április 24**-én vasárnap

komor hideg, szeles nap volt, én az egész napot az ágyba töltöttem s csak levest ettem s poraimból 3-at vettem be, melyeknek napközben jótékony hatásuk is volt. Jancsi egész részvétellel ápolt és kiszolgált a házi gazda és neje is nagy részvétet tanúsítottak. Napközben és éjjel is szaggatva ugyan de meglehetősen aludtam – más nap –

[52v] Április 25-én hétfőn szép csendes meleg nap keletkezett, meg unván a heverést felkészültem s Jancsi kíséretében az olajfa kertek között egy meglehetősen sétát voltam képes tenni. Természetes örököseim rendbe jöttek. Úton-útfélen különféle érdekes tárgyakat gyűjtött Jancsi, én pedig hol a nap sugáiraiba üldögélve sütkéreztem, hol lassan lépdelve visszafelé haladtam. Ebédem otthon készült reszelt tészta levesből és szalonna zsírral készült makaróniból állott. Az éj az előbbénél valamivel nyugalmasabb, de mégis álmatlan volt.

[53r] Április 26-án kedden felhős, hűvös, komor nap. Jancsi a közeli vidékre tett – de csekély eredménnyel – kirándulást, én az egész napot itthon töltöttem a holminkat rendbe szedtem, s a naplót írtam. Az ebéd reszelt tészta levesből, és Jancsi által készült palacsintából állott. Április 27-én szerdán (ez szól Április 25-ére: A kerti olaj és eperfa ültetvények közt kutattunk, az idő kedvező volt, jó messze haladtunk Kelet felé, az írtak közül a növényzet igen buja de semmi jelentékes rovar sem volt rajta látható, egy elhagyott malom körül néhány para bogár s itt-ott a kertekben Apollinus volt kapható – estve felé vetődtünk haza, hol kis collatio után lefeküdtem, de keveset alhattam.)

[53v] Április 27-én szerdán Jancsi távolabb excursiót tett, hozott néhány Apollin[ust], Cerysit, 2 Damonét {Pryuton conspicuus} több-több microkat, én pedig a közeli temetőbe sétáltam, útközben a tengerpart és temető közt 8 Rhizotrogus Frivaldszkyit találtam, az olajfa ültetvényekbe érven számos Apollinus repdesett körülöttem, de lepkefogó botom elcserélése miatt azt nem terjeszthettem ki, s így nem is foghattam. Ebédre haza jöttem, ebéd után Jancsinak az Apollinus jó helyét megmutatván hol

már akkor egy sem repült estve és mind ketten haza tértünk. Az éjszaka jobban aludtam.

[54r] **Április 28**-án csütörtökön úgy szólván az első szélcsendes meleg nap volt, a tenger is tükör sima, jó kedvvel és mint egy erőt érezve magamba Jancsival együtt az Apollinus jó helyére mentünk, de már azok többnyire hibásak ledörzsöltek voltak, össze fogtunk néhányat a javát azután egy kisebb magaslatra mentünk, honnan a kilátás nagyszerű valóban elragadó volt, a benyúló tengeri öböl, az azt környező hegyláncolat a szép fekvésű Gemliki török izlésű házak, a jól készült kikötő és arsenál épületei, mind megannyi érdekes pontjait képezték a szép kilátásnak. Itt gyönyörű és igen dús volt a flóra, feltűnő volt

[54v] kivált egy tiszta veres nagy virágú vicia, és kék levelekbe végződő apró virágú salvia, Onosma, Passerina Laurus nobilis virágzásba s más ismeretlen csemeték. E helyen időzvéen egyszerre csak a magaslat túlsó oldaláról egy egészen váratlan jelenettel lepettünk meg, mint egy oda bűvölt török rovarász termett előttünk csinos lepkefogó hálóval kezében mimikai köszöntés után megszólít bennünket törökül s görögül, mink ellenben ötet olasz és francia nyelven, de egyre sem tudván felelni, kénytelenek voltunk néma társalgásra szorítkozni. Ő ugyanis kíváncsi lévén fogó

[55r] skatulyáink tartalmára, azokra mutogatott, mink azok tartalmát elébe tártuk mire a pár fogott damone szép lepke-re mondá kalopráma, mit megértettem, végre néhány tört francia szóból meg értettük, hogy ő az itteni hajóépítkezési gyárnál van alkalmazva. Oldal zsebéből ő is elővevén kis szelencéit meg mutatta zsákmányát, mi néhány közönséges tetőre szúrt tavaszi fehér lepkéből Cardaminesből, s egy Celtis és egy damoneból állott. Ezután köszöntvén egymást eltávozott, én pedig dél levén az idő, hazafelé sétáltam, Jancsi még künn maradván délután éppen nem különös zsákmánnyal 4 órakor szintén hazatért.

[55v] Étkezés után mi 8 napi hús nem evés után részemről ma először történt birka húsból készült egy pár faschirt darabkát

és makaronit ettem. 7 órakor theát ittam és minden vacsora nélkül 9 órakor lefeküdtem, alvás előtt a gyűjtött tárgyakat rendeztük, s másnapi excursióra megtettük az illető készüléket – az éjt nyugalmasan és többnyire alva töltém. **Április 29**-én pénteken szép napra ébredtünk. Jancsi egész napra excursióra ment, bejárta a közeli hegyeket, de semmi. Különöst sem talált, néhány *Rhizotrogus frivaldszkyi* s néhány *damone* (9) volt az egész

[56r] én egész nap honmaradtam, Apollinusokat spanoltam, holminkat rendeztem. Ebédre leves és kis faschirozott birkahús, vacsorára legelőször 14 nap múlva főtt marhahús tormamártással, az éj meglehetősen volt. **Április 30**-án szombaton a nap süt, szellő lengedez, a mandula már tökéletes nagyságú zöld gyümölcscsel, mit itten héjastól s gyenge bélestül együtt nyersen, vagy főzve esznek. Marhahúsunk még lévén, Jancsi ma gulyás húst készít, én néhány növényt teszlek papírba és levelet írok haza. Az ebéd éppen csak is gulyásból állott. Jancsi ebéd után a tenger jobb parti dombokra tett excursiót igen csekély eredménnyel 2 *Procrustes* s más kevés.

[56v] Május 1-én vasárnap borús de csendes meleg nap, délelőtt Jancsi az elvesztett gereblye helyett másikat csinált, én holmit rendeztem, naplót írtam, a hajamat ma először hátra fésültettem és Jancsival lenyíratam, a szennyes ruhákat mosásra kikészítettem – Délután? Ebéd után Gemlik utcáit bejárva a felső Moscheához jöttem, innen egy nagy nyilvános épülethez, mely körül számos Karicsa repdesett más faj és a tenger part felé intézván lépteimet út közben *Phytoec[ia] rufimanat* fogtam – néhány növényt (*geranium* és *Echium*) be tettem. A tenger partján a homokos szélén járván

[57r] semmi állatot sem észlelhettem, alkonyodván az idő egy ladikot vettem fel, mely 5 piaszterért (50 xr) haza szállított. Az éjem nyugott volt. **Május 2**-án hétfőn levelet írtam Jalovára Ruskának *Procerusok* végett, a plántákat átraktam s 10 órakor hazulról elmenvén a Brussai út felé dombos oldalakban, olajfa

kertek között haladtam, itt néhány növényt (veres virágú Viciát, Cynogl[ossum] pictat, Medicago orbicularist és [] tettem papírba, 1 Belint fogtam a cyprus fák és egy forrás közelében, mely hely mint igen kies a lakosoktól látogatott, itt időzván kissé lementem a Brussai Chosséra, nagy volt a hőség, és már

[57v] 2 óra délután, miért is meglehetős tikkadtan az arzenálhoz jöttem, innen egy Kaikon (5 piaszter) lakásomhoz legközelebbi parton szállottam ki. 3 óra után levest és bárányhúst evén, siestát tartottam, és aznap többé ki sem mentem – estve csupa rizskása leves – az éj meglehetős nyugalmas volt, de a gyengeség még egyforma. **Május 3-án** kedd. Szép csendes nap, Jancsi azon helyre excurzált honnan tegnap 4 Damonét hozott én naplót írtam és még délelőtt kis sétát tettem a város közelében egy nagy hán és Moscheán túl szép gyepes domb emelkedik itt a növényzet egész

[58r] dús, kivált apró medicagok, Calendula arvensis, fumaria, Lamium és számtalan anthemis lepik el a talajt, itt egy földalatti csatorna vezeti le a források vizét a helységbe, de fent is vannak nyílt mindég folyó kutak, hol az ember szomját enyhítheti, az itteni dús növényzeten a Cetonia albellán kívül most alig volt más található, az Anchusa italica Phytoecia virescens, más semmi, Buprestidák éppen nem mutatkoztak. Vissza tértemben néhány növényt nevezetesen egy Echiumot és egy kis virágú Geraniumot gyűjtöttem, haza ballagva valamivel erősebbnek éreztem magamat, kis vártatva elköltém a részemre készült ebédet, mi rizslevesből s bárányhúsból állott.

[58v] Jancsi 4 órakor tért meg kirándulásából, az eredmény 3 damone, 1 apollinus s ennek igen apró hernyói és tojásai volt, más apró bogarakat is hozott. Éjelem meglehetős volt, szobánk mérsékletes meleg. **Május 4-én** szerdán szép csendes, borús, de meleg nap, én egész napot itthon és a kertbe sétálva töltöttem. A 6-ik levelet írtam haza és Hartert úrnak, Jancsi délig kirándulást tett, hozott 9 damonét, 1 Apollint ♀, 3 Cerysit s egynehány bogarat. Ma a házi gazdának születés napja lévén (40 éves) tyúk-

leves és piskóta süteménnyel vendégelték meg, ebéd után fekete [59r] kávé, mint minden nap, de csak gyűszűnyi adagban. Ebéd után spanolás, levél írás, s így a nap befejezve. **Május 5-én** csütörtök. Csendes, napos idő. Jancsival kimentünk a malom völgybe, ott találtam az első Ottomanust de nem volt tiszta. *Phytoecia azurea* néhány *Hegeter*, *Opatrum* (nagy) *Onosma* fehér virággal, széles levéllel *Tamarindus*ok szép virágzásba, majd mind a tamarit. Jancsi a hegyoldalba 2 *Danone*, egy pár Ottomanust 4 *Cerys* ♂ s más apróságokat. 3 órakor ebédeltem birka húst, rizs levest, estére csak levest és piskóta süteményt. Május 6-án pénteken borús, de csendes nap volt egész napra tettünk kirándulást a tenger part bal és jobb oldalára. 8-kor elindulunk vitorlás

[59v] kaikon, de szélcsend lévén csak lassan haladhattunk, a parton több tetszős helyen kiszállván, 1 *Julodis onopordit?* 1 *scaritest* (*laevigat*) egy pár *Otiorinchus*t találtunk, a homok part semmi különös állattal sem örvendeztetett meg, tovább menvén a *Magazinumok*nál ismét kiszálltunk, itt egy téres völgy nyílik a hegység közé, melynek legnagyobb része olaj, szeder, birs és más gyümölcsfákkal van beültetve a kertek szélén találtuk a legelső *Amphicomacat* (*psylotrichin*) a pipacs virágban, volt még néhány közönséges *Phytoecia*, *Malachus*ok és más apróságok. Jancsi egy elhagyatott szőlőbe 8 Ottomanust többnyire már ♀-at fogott, ebédre kint a szabadba készítettünk Chokoladet a hazulról vitt

[60r] tejjel, Jancsinak a szalámi is jó esett volt még piskóta sütemény is, mivel jó háziasszonyunk ellátott. Mind egy óra nyugalom után átvittek révészeink a túlsó az az *Gemlikről* véve a bal oldalban, ez 1 1/2 óráig tartott, oda érven már 5 óra volt, felmentünk a tenger feletti cserjés és tisztás dombokra, semmi különös rovarra sem akadtunk, itt sok a *poterium spinosum*, *paliurus* s a t. Jancsi egy szép *Calopelus leopardinát* én egy igen nagy *Pseudopust* fogtam, a tengerhez közel fűbe eresztettem, de az állat sebesen megfordulva mint a nyíl a tengerbe ugrott,

hol rögtön el is tűnt, még néhány apró növényt tettem papírba, azután egyenesen haza eveztünk 6 1/2 órakor otthon voltunk, ezen kirándulás után igen jól éreztem magamat.

[60v] A görög kaikcsi ki olaszul is beszélt segédjével együtt 5 Osztrák] ftot kapott napi díjúl, s igen ajánlkozott máskorra is. Este rövid collatio után, melyben a birka hús nem hiányzott, és tejbe főtt grízt (hidegen) megízlelése után, nyugalomra mentünk s jól aludtunk. Mielőtt azonban lefeküdtünk volna a gőzös nekem Hartertől és Bélától levelet hozott, mind kettő megnyugtatósokra szolgált, Béla levele egy nappal előbb volt datálva, mintsem a Mórícze, melyet mégis hamarabb kaptam. **Május 7-én** szombat napos de kissé szeles délelőtt, Jancsi a tenger bal oldali dombokra rándult ki, hol tegnap délután voltunk 2 Ptilophorust más apró bogarakat

[61r] és a legelső Lycaena trochilust 5-öt fogott, de mást semmit, én egész nap a rovarok elrendezésével a pici Apollinus hernyók és tojások elhelyezésével, a növények szárításával és napló írással foglalkoztam. Jancsi ebédre mely ma kivételes és különös jó volt, leves olasz tésztával angolna sülve igen jó ízű és szalonnával spékelt de dinstelt porhanyós nyúl hús volt feltálalva, valóban jól esett a sok birka hús után. Jancsi ebéd után ismét excurzált a közeli kertek és hegység közé néhány bogáron kívül semmi különöst sem hozott. **Május 8-án** vasárnap igen meleg, csendes nap, én a tengerparti bal oldali hegyláncra többnyire olajfa kertek között mentem, a gyalog úton Pandarusok s R[h]izotrog[us] Frivald[szky] mászkáltak,

[61v] a kertek közül ki érve dús növényzetű lejtőkre értem, de a rovar világ itt igen gyéren volt képviselve, láttam Alexist, de azt is keveset fogtam 1 [Lycaena] trochylust, még ez sem volt, láttam több Cardaminest és 1 macrogl[ossa] fuciform[is] ebédre csekély zsákmánnyal haza tértem. Máskép Jancsi ötet ladikon azon helyre küldöttem (2 óra távol) hol tegnapelőtt együtt voltunk, itt több érdekes apróságokon kívül gyűjtött vagy 20-25 Poly[ommatus] Ottomanust, 9 Cerysit köztük

2 ♀ tisztát, 1 *Purpuricen*us dalmatinust, sok *Amphycoma* psylotr[ichin] vagy vulpea. **Május 9**-én hétfőn én hon maradtam a gyűjtött tárgyakat rendeztem. Storek Brussai Vendéglőnésnél szobát Ausstelláltam, a hernyókat ápoltam, ma kaptam az 1-ső *Procerust* comissióba (2 piaszter ér=20 xr)

[62r] Jancsi a Molnár lován egy görög kíséretében ismét az ottomanusok helyére ment, a reggel igen ködös volt, de 8 óra tájba egészen kiderült. Azon a megkedvelt helyen talált Jancsi a másnap vagy 8 ottomanust jót, defecteket is, 4 *Ceryst*, apollinust, *Phytoeciá*kat, egy feltűnő *Reduviosa* és többféle *microcoleopterum*okat. **Május 10**-én kedd én a spanolással bajlódtam, állatainkat rendszereztem kissé sétáltam 3 *Procerust* hoztak comisióba. Jancsi gyalog ment az Ottomanusok helyére, de szél lévén csak 2 ♀ hozott, szinte 2 *Cerust* és az első Hesp[erida] *Phlomidist*, néhány *Phytoecia ferrea* fekete szürke és más *microcoleopterum*okat. Ma a gőzőssel levél nem érkezett, én a 7-ik levelet küldöttem.

[62v] **Május 11**-én szerdán Szép csendes, meleg idő, mink mind a ketten a holnapi Brussai útra készülünk, pakoltunk, egy ló 30 piaszterér viszi a bagazsiánkat, még ma délután lespanoltunk. Jancsi délután bog[arakat] ragasztott, és *aristolochia* futterre ment, mink itt az Apollinus hernyókat tojásból neveltük, de még igen kicsinyek, baj lesz a transporttal. **Május 12**-én csütörtökön ismét kellemetes meleg idő, mink itthon vártuk a Brussai kocsit de délig nem jött, reggel egy *Procerust* hoztak comisióba (ez a 6ik) a kocsi délután sem érkezett, egy expressust küldöttem kociér Brussába (30 piaszter) itthon vesztegettünk

[63r] délután az idő komor lett, befelhősödött, esőt lehet várni - az éj nyugalmas volt, csak egy egér háborgatott mely még a vatirozott öltönyömmön is egy lyukat rágott. **Május 13**-án pénteken (Görögöknél 1-ső május) Szép napos időre ébredtünk. Korán elkészültünk a Brussai útra, excusiót csak rövidet lehet reszkírozni én hon maradván Ruzskának írtam *Procerusok* és *Carabusok* végett (a *Procer[us]* ½ piaszt[er],

a Carab[us] 1 vagy $\frac{1}{2}$ piaszt[er]) Jancsi rövid séta közbe 2 Cerysit s néhány igénytelen bogarat kapott - én orvosságot vévén be hon maradtam. Procerusokat vettem ebédre rizs leves és palacsinta cukorral, délután sem érkezvén meg az Azaba (kocsi) Brussából, én hon maradtam,

[63v] morphondiroztam, hogy az alkalom már 2-ik napja hogy nem jön, pedig már Brussába szerettem volna lenni, mivel itt a koszt sem nekem való volt, de a levegő is kissé nedves. Ebéd után egy rövid zivatar kerekedett, párszor menydörgött és villámlott, az eső igen nagy cseppekben esett, de csak hamar kiderült és Áprilisi idő lett. Jancsi eső után egy sétát tett, Helixeket ugyan de Procerusokat nem talált. Az eperkertekben ásó napszámosok dolgozó helyükön 2 Procerust találtak eddig összesen 14-et hoztak. Úgy látszik hogy a Procerusok itt e nyirkos, nedves talajban tenyésznek, mivel itt a kertünkben is egy kinőtt álzáját ásták ki, melyet a Muzeum számára magammal Pestre viszek.

[64r] Este felé Jancsi még egy rövid sétát tett, egy útszéli garádába kotorászva 15 Cephalo genust, egy pár Sphodrus conspicuust talált, meg este Procerust is hoztak Blapt[ica] gigat egy Akis fajt, Blatta orientalist estére kis bárány húst ettem 3 napi böjtölés után az éj jó volt. **Május 14-én** szombaton borús, derűs idő – a kocsit vártuk Brussából, dél tájba valahára meg is jött, délelőtt a fiúk még 2 Procerust hoztak, Jancsi pedig a Quercus ilexről sokféle leginkább Catocala hernyókat hozott. Ebédre mely itt ez ízben utolsó volt, tálaltak főtt tengeri halat, birka húst főve és sütvé, spenatot, rizskását tejbe piszkével beborított lángos forma nehéz tésztát, én levest kevés bárány sültet és rizst ettem pour bon bouquet kis fekete kávé cukort mártva.

[64v] Ebéd után össze pakoltunk s 2 órakor Brussa felé kocsiztunk – az út a hegyeken keresztül többnyire köves, rázós de jó ruganyos bárkánk levén, nem volt igen alkalmatlan, a völgyekben többnyire jó vert homokos az út, itt ügetve lehetett menni. Brussától csaknem 5 óra járásnyira mindég hegyen-völgyön kellett menni, míg végre a hó vizektől igen kiáztatott

Nilufax folyó völgyébe értünk, hol már tökéletes lapály volt, egész az Olympus aljáig – este 8 óra után értünk Brussába, sok tekervényes szűk, rossz kövezetű utcákon majd fél óráig menvén végre a Hotel d’Angleterre nevű vendéglő közelébe értünk, holminkat egy

[65r] szűk, meredek sikátoron felvitetvén egy igen téres 6 ablakú Szalon forma szobába a 2-ik emeletben elhelyeztük, a fuvarosnak 2 aranyat kelle fizetni, még aznap hivattam el Magyar József itt lakó hazánk fiát ki is eljőve és egyről másról értekeztünk, a többi közt ő ajánlott kalauzul a vidék kirándulásaira egy Sárvári Ignác szegényebb sorsú asztalost ki szinte forradalom óta itt tartózkodik, s itt egy özvegy örmény asszonyt, kinek két csinos felnőtt leánya és egy a földrengés által nagyban megrongáló házikója volt – Ezen Sárvári szolgálatra kész ember igen hasznavehető különben, jó vadász és halász is, mely tulajdonait

[65v] igénybe is szándékozom venni. Stork vendéglősné naponként kettőnkér minden ellátással 16 frankot követelt, de ezt naponként egy cs[ászári] aranyba állapítottuk meg pár nap múlva, azon kikötéssel hogy nekem extra főzzön, és szobámba ehettem. S[o]upé ideje itt lévén kevés spárgánk is volt – a többi étel mind francia forma görög ízléssel a birka hús itt is szerepelt – a leves citromos volt – minden vajjal készítve én csak igen keveset ehettem, a bor kellemes jó ízű tiszta, de igen erős (talán konyakos) nekem nem való, mert vízzel keverve minden ízt elveszti. Levelünk Pestről ide még nem érkezett.

[66r] Május 15-én vasárnap Szép, derült meleg nap. Kávézás után Jancsi Magyar úr kíséretében Csikergi vidékére ment, az úton 1. Procerust talált, Csikirge vidékén mivel ebédre haza sietett úgyszólván semmit sem talált. Én Sárvárival Brussa főutcáit jártam be, megnéztem a Csarzsit s mind egy szállássá menet után lakházához értünk, ez szegényes, neje mint egy 48 éves lehet, az asszony egyik leánya szép, csinos barna circa 18, a kisebbik még barnább 9-10 éves, e helyen Brussa városának úgy látszik a legjobb levegője s a legjobb vize is van – hítak is

magukhoz, de részint a helyszűke miatt részint hogy már a Hotel d'Angleterbe leköte-

[66v] leztem magam nem fogadhattam el, de itt is a férj családjával beszélni nem tudtam volna s a főzés is csak görögös lett volna, kivéven ha a házigazda vagy Jancsi nem szakácskodtak volna – haza térvén mintegy 1 órakor az étkezéssel már reám várakoztak, ez ismét leves nélküli s oly étkekből állott melyekből alig élvezhettem valamit -- ebéd után jó ízűt aludtam. Jancsi pedig ki tegnap Csikirge vidékén Apollinus étket aristolochiát és quercus ilexet sem találhatott, Sárvárival lement a lapályos kerti ültetvényekbe, honnan aristolochiát igen, de quercus ilexet nem hozott, néhány Mel[itaea] Artemist pár igénytelen bogarat hozott – én este felé a ker-

[67r] tünkön kívüli szabad dús növényzetű kis téren kémlelődtem s a Heraclium virágjain egy Elatert (feketét) találtam volt itt egy téres szikla üredék is de semmi különös benne. Beesteledvén Soupéhoz ültünk egyetlen egy francia selyem kereskedő (Lyoni) társaságába – a társalgás igen kínos volt – a vacsora többféle étkekből álló tojásos leves, rizs és birkahúsból készült kis gombóc, egy keményhúsú sült tyúk és tejbe főtt rizskása, egyikből, másikból is amit s amennyit lehetett ettem de valóban keveset. Az éj meglehetősen volt, Jancsi még estve gyertyánál megétette az Apollinus hernyókat.

[67v] **Május 16-án** hétfőn Ismét szép meleg idő – Jancsi reggeli után Sárvárival Brussa utcái hosszban nyugatról (hol lakunk) kelet felé menvén, az Olymp aljában Quercus ilex eledelért ment – természetesen fogni is ha valami előjönne, én Storchné asszonnyal a jövő ellátásom felől értekeztem és a napi díjt 1 aranyba állapítottam meg. S azután naplót írtam -- az 1 arany díjra nézve későbben oda lett megváltoztatva, hogy itt a cs[ászári] arany Coursus alacsony lévén a naponkénti 8 franknál maradunk személyenként. Későbben a kert aljába a sziklák alatt kutattam, itt Prucerus és álcái jöttek elő 2 más Pimelia és sok Anisoplia lineolata.

[68r] Jancsi haza térvén (2 *Helix taurica*) *Quer[cus]* ilexet nem kapott, az *Olymp* tövéből egy nagy forrás és látogatott helyről hozott 4 {*Sepia foenusofat*}, 2 *Phytoec[ia]* balkan[ica]. 1 más *Phytoec[ia]*, 5 *Helops obesus*, *amphycoma psylotrich[in]*. **Május 17-én** kedden a reggel igen ködös 10 óra felé kiderült s a nap sütött. Délután szeles idő – Jancsi egy számaron és egy ember kíséretében *Quercus ilex* és állatok gyűjtése végett Tepacsik helységen keresztül Demirdesen túl egy völgybe s egy Malomhoz jött. Demirdes falunál közvetlen már a házakhoz igen sok *Cerys* repült, kissé már késő volt reájok a ♀ -ák még jók voltak. 6-ot fogott, *Phytoec[ia]* *azurea*, 2 *Catocala* hernyó úgy látszik azok már elpuppázták magukat.

[68v] Én a lakás melletti szikla falak alatt kutatván néhány *Clausiliát*, 2 *Helicophántát*, néhány *Helix cellaria* féléket, 1 kék {*Prytonich*}, 4 zöld *Harpalust*, 2 *Brachinust*, 1 *Dischiriust* s holmi más microkat találtam. Ebédre haza jövén tyúklevess metélttel, zöld borsó és vagdalt hús rizzsel volt, estére még griez Bouding is, mely ízletes volt – az éj jól telt el. Május 18-án szerda Igen meleg nap volt, én a tegnapi hozott állatokat rendbe szedtem a hernyókat megittattam Haza és Kunznak levelet írtam a házikókat felállítottam, egész nap itthon voltam. Jancsi Sárvári Ignáttal és egy teherhordó számarral Demirdesre ment circa 9 órakor délelőtt.

[69r] Hazulról és Hartertől kaptam levelet, Jancsi is. Vacsorára leves 3 kis pizstráng és tejes rizs volt, miből jóízűt ettem, de az éjjelem nyugtalan volt. Május 19 csütörtök, borús kissé szeles idő, itt reggel esett is Demirdesi hegyeken a nap sütött, ők még Demirdesen maradtak, én a hernyókat ahogy a Futter engedte elláttam a pupákból egy *pronuba* jött ki. Magyar József meglátogatott, de *aristolochia* Futter helyett *convolvulus sylv[estris]* hozott, és 3 *Procerust* comissióba, de csak 1 volt köztük egész - én átadtam neki mustrául az *aristolochiát* és skatulyát a hibás *Procerus*okkal, a pléh pixist kijavítás végett. Este felé 3 pléh serleget ástam be a földbe, délután a plántákat

átraktam. Haza írtam, hogy az # megkaptam. (NB A Pesti levelek Máj. 3-ról voltak datálva. Harter már megkapta az 50 #.

[69v] Május 20-án pénteken. Szeles, de meleg nap volt, mi után a hernyókat elláttam Emmichnek az eddig gyűjtött pillékből kiválasztottam a Bazárba mentem. Magyar Józseffel ott néhány futterre való üveget vittem és magam a török temetőbe sétáltam, itt a bús, komor emlékek közt a hatalmas gyönyörű cyprus fák árnyékába pihenve pupákat nézegettem, de csak 2-öt találtam, ezen kívül 3 Agrotis és egy más hernyót, néhány Clausiliat, egy Prystonichust és néhány Chrysomelat, agestisek repdestek. Haza térvén ebéd után hozták az Apollinus futtert (már 3-ik napja, hogy

[70r] nem kaptak frisset, tehát ezeket meg étettem. A Gemlikből hozott Catocala (talán 3 féle) hernyót quercus ilexről már most mind bepupázták magokat, az Apollinusok is melyeket tojásból neveltünk, már kezdik magukat pupázni. Este felé hozott egy kocavadász 2 für[j]t, 2 harist, 2 sármányt és egy karicsát (szinte enni). 10 piastert adtam a megehető fajokér. Még későbben érkezett meg János, Mama és Béla egyesült levelei, mindnyájának igen örültem, hej be jól esik a távolba értesülni az embernek szeretett családja viszonyairól. Kis vacsora után lenyugodtam, Jancsi még nem tért meg kirándulásából, holnap hiszem, hogy hazajön, haza jött szombaton reggel.

[70v] Kirándulásából hozott sok solitarin hernyót, melyek között néhány terebinti is volt Catocalák a quercus ilexen már nem voltak, vagy 8 Cerysi ♂ egy Zephyrust s több jelentéktelen bogarat, de 1 Procerust s néhány dipterumot, 4 Lyc[aena] balkanikát az állatoknak futtert – egy Pasztor rozenust a teherhordó számárér 11 piaszter ők költöttek 20 piasztert. **Május 21-**én szombaton Szép idő én a tegnap hozottakat itthon rendeztem. Jancsi Sárvárival az Olymp aljába egy nagy forráshoz igen szép helyre ment, hol már sessiákat fogott, innen hozott 2 Sessia forceumformist 2-3 {Marloit} Phytoeciákat fehér vonalokkal, azuricát is

[71r] néhány Helopsot az egész kevés volt. **Május 22**-én vasárnap Meleg idő, én Jancsival együtt kisétáltam a fürdőkön túl Csikérgire, az út igen jó Chossé, keresgélve haladtunk, délután circa 1 órakor Csikirgén a Hotel-Angleterrbe kissé kinyugodtunk kenyereztünk és vizes bort ittunk, Csikergén még valamivel túl mentünk, utunkban semmi különösre sem akadtunk, visszatértünkbe egy hatalmas Cupressus sempervirens árnyékába pihentünk, ezen fa lombjairól néhány Otiorinchust vertünk le, törzsében élő apró puppakra és magára az állatra is akadtunk, mely egy szép kis micro, Pistatzia terebynthust hoztunk a solitariáknak 3 órakor vissza jöttünk.

[71v] **Május 23** hétfőn én, Jancsi, Sárvári kíséretében, én számáron lovagolva az Olymp allyába hatalmas gesztenyefa árnyékába egy erős forráshoz, honnan a kilátás igen gyönyörű jöttünk, ott főztünk chokoládét, vittünk keményre főzött tojást, salámit, kenyeret és egy meszely bort, itt kényelmesen de egyszerűen falatozván gyűjtögettünk, de valóban szegény volt a zsákmány, se sessia, sem {Marloy} - 1 Bupr[estis] {cernacanta}, 1 Acmeod[era] pilosellae, Cyllarus repült gyéren, néhány mikro Col[eopterát] schepfelt Jancsi, 3 Geometra a plumaria mellett, estve felé több féle microlepidopt[erát] én számáron, ők gyalog vacsora idejére haza értünk, a víz itt igen jó friss.

[72r] **Május 24**-én kedden Jancsi és én is itthon töltöttük a délelőttöt, egyet mást rendeztünk, a plé serlegeket, melyeket leástam megvizsgáltam volt benne 1Pimelia, vagy 4 Prystonichus janthicus? Több Catopsimophus? Se Carab[us], sem Procerus. Comissioba a kertből 2 Procerust hoztak. Délután Sárvárival együtt az Aristolochiát (mely itt igen ritka) mentünk keresni, csak estefelé találtunk egy elhagyott epres kertbe vagy 15 □ öl tért hol e növény meglehetősen mennyiségben tenyészik – vittünk belőle mert már az Apoll[inusok] eledele kifogyott. Útközbe sok volt a Chrysomela ? menten 1 {Clyt. hafnicus}, 1 Carab[us] Vedemann, 3 Saperda augustincollis 8 óra tájba

[72v] hazaértünk, vacsorára pizstrángom volt darabja

és 1 piaszterbe került – az éj nyugalmas jó volt, korán reggel orvosságot vettem be. Jancsi Sárvárival Castelbe mentek egy teherhordó lóér 14 piaszter, ők gyalog. **Május 25**-én szerdán borongós idő de meleg, én délelőtt itthon voltam a holmit rendeztem, 1 órakor ebédeltem gríess leves gesussten bier és a tegnapi tepertős metélt) délután számaron kimentem Csikergi felé pisztácia Futterér és az ott ez előtt találó Otyorynch[usért] melyből néhányat gyűjtöttem egy terebélyes Cupressus árnyékába. Magyar Lajos is elkísért oda, és vissza a vacsora rövid, az éj jó volt.

[73r] Jancsi még Castelbe van Sárvárival együtt. **Május 26**-án csütörtökön az Apollin[us] és solitaria hernyókat át raktam S terebynti hernyó még csak 3 van - az állatokat megétettem. Dél felé a kerten kívül beásott pléh pixiseket megvizsgáltam, volt benne egy pár Catops[ilia]. Sok Kister Silpha és staphilinoidek, de a légykukacok a csalétket már végképp tönkre tették, újat kell betenni. Ebédem igen lakonikus volt, leves, kis sült hús mit le nem nyelhettem és théa sütemény -Délután siestát tartottam, azután farkas almát hoztam egy elhagyott szőlőből - vacsora az megehető, bárány hús és Bouding.

[73v] **Május 27**-én pénteken szép nap, igen meleg, délelőtt itthon holmit rendeztem levelet írtam - délután Magyar Lajos társaságában a Bunár Baschiba mentem számaron, itt igen sok törököt láttam, mind a két nemből – csbukoztak kávéztak a hatalmas Olymp forrásából ittak, rövid mulatás után este felé hazatértem, a vacsora jó volt, friss borsó és csokoládé creme – az éj nyugalmas - **Május 28**-án szombaton Jancsi 3 napi kirándulás után Kestelyről hazatért, ezen 3 nap alatt gyűjtött lepkékből 9 Uraniát 2 myrmoformist 5 miniaceát s 8 másféle (anellata, tentredini) 12 phlomidit, Sidét 4-et, Antherost 6-ot ♀

[74r] {1 perplexat 3 Oph[iusa] Insularis ilgira 1 cingularis 2} dydima ♀ var. 2. 1 Caradrina ? Bogarakból Bupr[estis] cariosa, [Buprestis] stigmatica, [Buprestis] cichorei 4., [Buprestis] hyacint 1 {[Buprestis] lapidicola} 1, [Buprestis] metallica Ditomus coerulens

Phytoecia lineolat ? Armid[eus] fossor 2 Atruch[us] variolosus
Ceton[ia] nigra Mylebris 1 Thylacites fehér stráfos Zabrus
Curtus {Chlen holoferic} Pimelia sok 1 A kis microcoleoptarakat
Libelulákat Cimexeket -- Én délelőtt itthon voltam, eső esett
egész nap mindent rendbe szedtünk. A levelet postára adtam.

[74v] Május 29-én vasárnap a hozott állatokat rendeztük
Jancsi spannol, spiritusból kiszedte amit hozott, felszúrta,
felragasztotta. Sárvárit vártuk de nem jött, a nap borús, esős
volt, én a kertben s kívül sétálgattam – délután kimentünk a
Bunár Baschi felé. Jancsi a kopáros magaslatokra, de alig talált
valamit, én az út szélén csigákat kerestem, és találtam néhány
Clausiliát, a Claus[ilia] obesa jó helyére nem akadtam. A vacsora
jó ízűn esett. **Május 30**-án hétfőn szép meleg nap, Jancsi maga
ment 1 lóval Cestelbe - én délután számaron az örmény temetőbe,
Lycaena Antheroszon kívül mást nem kaptam,

[75r] ebből is csak 4 pár tisztát. Kunz molnárt visszajövet
meglátogattam s haza jöttem. Sárvárit ki holnap Jancsi után
megy minden szükségessel elláttam, s így el telt a nap. **Május**
31-én kedd az idő kissé borongós, de igen meleg, Jancsi
Kesztelbe, Sárvári reggel ment utána, én az Antherosokat s a t.
felfspanoltam meg etettem a hernyókat, azután a kertbe egy sétát
tettem, ebédre volt egy pár pisztráng és a legelső fiatal csirke
sülve, mind a kettőt magam pénzén extra vétettem, délután
elálmosodtam s jó ideig elaludtam, később Kuncznak levelére
feleltem Gemlikre s Magyar Lajoshoz mentem, haza térvén
vacsorára 1 fél maradék csirkét ettem.

[75v] Június 1-én szerda meleg de kissé szeles nap,
Jancsi még Kesztelbe, én délelőtt kilovagoltam az örmény
temetőbe Anteroszokat fogdostam, láttam 1 Camillat, 1 Sidét 1
Sessia Alantiformist megy 1 Sap[erda] Zavadszkyt is fogtam - a
Vegetatio itt dús gazdag, igen sok növény faj díszlik de még is a
legnagyobb téreket a lila virágú Cistus fruticosa és a Hypericum
Olympicum foglalja el, itt tenyészik a mentának vagy 3 faja a
Salvia officinalis – Különben igen nagy Gesztenye fák vannak, a

cserjék nagy része quercus állanak – törpe fraxinus is sok van, itt tenyészik a többi közt még a {Jenerium Saxmanni}, Knautia plumosa, Achil[l]ea, Verbascum,

[76r] Lyrimachia s a t. [] innen észak felé ismét haza lovagoltam 2 pizstrángot, faschirt rizs hust, keveset a sült bárányból és kuglópf forma piskóta tésztát jóízűn meg even jó éjjelem volt. **Június 2-án** csütörtökön ismét meleg nap, Jancsi még Kesztelebe én itthon maradtam, dél előtt naplót és levelet írtam a kertbe, néhány antheroszt felspanoltam a bogarakat re[n]dbe szedtem.

[76v] **Június 3-án** pénteken Jancsi Keszteleből haza jött Sárvárival együtt, a többi között hozott Sesia miniaceát, Sesi[a] Alantifor[mist] 5 más apró Sesiákat, több tiszta Zephyrust s több Ac[m]a[eoderát], én itthon maradtam, a hozottakat rendeztem, a kertbe sétáltam. Jancsi délután Csikirgére ment, hozott 22 Othyorynchust (mastix?). Június 4-én szombaton Jancsi ment az örmény temetőbe, fogott Sidét egy párt és Sesia Alantiformist holmi microcoleopterumokat 1 Sap[erda] Zavadzkyt és néhány antherost, én itthon haza és Gemlikre levelet írtam. Délután sétáltam s Magyarat látogattam meg.

[77r] **Június 5-én** vasárnap. Majálist tartottunk a terebélyes gesztenye fák alatt, egy hatalmas kristálytisza forrásnál az Olympus tövében. Itt Sasvári főzött volt gulyás hús haluskával s birka hússal. Sült csirke nyárson, paprikás szalonna és szalámi Pestről – uzsonnára nekem csokoládé – kenyér túró Estve számáron haza lovagoltam, éjelem jó volt – néhány Helix tauricát gyűjtöttünk. E forráshoz járnak a vaddisznók hol már sokat elejtettek – a Csakálok is itt gyakoriak. Papramorgó meg bor sem hiányzott Storekné hideg sült birka hússal látott el, elég volt mindnégyünknek, én, Magyar, Jancsi és Sárváry.

[77v] **Június 6-án** hétfőn délután Jancsi Gemlikre lovagolt az ottan hagyott holmikat elhozandó, én délelőtt a kifejlődött Catocalákat spanoltam délután Aristolochiára sétáltam ki. **Június 7-én** kedden Jancsi Gemliken, én a Bunar baschi

temetőbe sétáltam a cзыprusfák tövinél semmit sem találtam néhány plántát gyűjtöttem haza menet utamban pisztacia eledelt hoztam a terebynti hernyóknak a legelső Vanessa triangulumokat a falakon üldögélve hol pedig sebesen repülve most láttam de már nem voltak tiszták.

[78r] Június 8-án szerdán. Én és Sasváry a közeli faluba Tepecsikre lovagoltunk számaron, itt egy Echiumos mezőn hol sok Scabiosa is volt a Macrogl[ossa] Croatica nagy mennyiségben repült össze fogtunk sokat de már csak igen kevés volt köztük tiszta, valami 24-30 közül csak 4, a többi vagy ledörzsölt egészen hasznavehetetlen, vagy csak mediocris itt Purpuricea budensis is volt a Scabiosa virágon, de csak gyéren – egész napot mulatván provisiót is vittünk magunkkal én a többi között csokoládét főzettem, sült húst és ettem mi igen jól ízlett, szomjunkat vizes borral csillapítottuk, este haza, jól aludtam.

[78v] Haza jövén Jancsit Gemlikről már itthon találtuk a hátra maradt málhákat ide szállította Gemliken egy napi mulatása alkalmával több Catocala pupákat szedett össze, e között kétféle faj van – egy Cerysi sötét varietást is hozott s néhány más lepkét – és rovarokat. ---- 2 Phytoec[ia] Balkanicát? **Június 9-én** csütörtökön mind a ketten itthon maradtunk rendezgettük holminkat én Kunczot és Magyarat látogattam meg, levelet írtam Pestre visszautazási tervemről. Mamának Jánosnak, Harternek, Kunznak.

[79r] Június 10-én pénteken Jancsi az Olympusi excursiora készült, délelőtt a kertünk közelében 3 Roxelana ♂, délután minden provisióval ellátva az Olympusra lovagolt Sárváry társaságába, én délután a kert töszomszédságában de már a folyondáros vadonba 2, Roxelana ♀ fogtam pineliákat s némely más bogarakat, este felé Magyarnál voltam a Brussai Kunznak a Gemliki számára tartozásom fejében 51 frankot fizettem le. Az élés mod most már sokkal jobb volt pisztrángot és fiatal csirkét már gyakrabban lehetett kapni. **Június 11-én** szombaton Jancsi az Olympuson én fixalgattam a kertbe, hol Camillak és triangulumok

[79v] de többnyire hiányosak repdestek a kerten kívül ma roxelanát nem foghattam – ebéd és vacsora kielégítő volt, álmom jó. – **Június 12**-én vasárnap Jancsi még az Olympuson én itthon a kertbe és azon kívül, egy meredek sziklafal üregbe láttam, hogy viszi a táplálékot fiainak az Egyptomi keselyű Percnopterus, 2 roxela[ná]t láttam de a sokszínű fák és folyondárok miatt, nem lehetett megfogni. Itt igen egyenkéntesen jönnek elő. Este ismét Magyarhoz mentem a Mastika megízlelni, jónak találtam s így este lévén haza mentem, hol gerstli levest, pisztrángot és egy puhára sült csirkét adtak vacsorára.

[80r] **Június 13**-án hétfőn. Korán reggel Aristolochiáért, a reá kitett Cerysi hernyókért mentem, itt a helyiséget kissé megváltoztatva találtam, lovak legeltek le egy jó tért, de ahol az aristolochiára tettük is a kis hernyókat bár az aristolochia megvolt de a hernyók hiányzottak rajta, helyettük csaknem minden plántán egy Ehipigera (szöcskefajta) volt, ezen falékony állat pusztította el alkalmasint a kis Cerysi hernyókat, minthogy a plánta sem volt a hernyóktól (pedig volt 300) megéve csak itt-ott látszott csekély rágás, s oly plánta leveleinek alsó lapján elrejtőzve egy pár hernyó, mindössze 12 fő nagy és 4 még kicsiny.

[80v] Ily váratlan eredménnyel ballagtam haza, s még csak most reggeliztem, a rovarokat rendbe szedtem, dél felé Jancsi Sárváryval együtt az Olympusról megérkezett, hol a rossz idő miatt csak kevés eredménnyel tértek vissza, volt Cicind[ela] fasciata punctata, néhány Dorcadion egyes-más bogarak 1 Anarta faj? - - - - - délután a hozott állatokat rendeztük én néhány növényt gyűjtöttem. **Június 14**-én kedden úgyszólván e szép nap útra készültünk, lovakat és Arabát rendeltünk, mindenünket össze raktuk, a nevelőházikókat ki ürítettük, e közben Jancsi a kertbe 6 roxelanát fogott.

[81r] **Június 15**-én szerdán Spanbretteket üresítettük le a pupákat nádakba helyeztük úgy, hogy az úton is kijöhessenek, szóval a vég pakolást eszközöltünk, még a Hotel d'Angleterbe ebédeltünk, ebéd után megjöven az Araba és a

teherhordó ló 3 óra felé Brüsszát elhagytuk, miután minden contót kifizettem, Magyar úrtól török pénzeket vettem, egy pár törölközőt és Czukrot vettem. Falkeisen Consulnak Magyar és Sárváry ügyigyiben szóló bizonyít feltettem melyet ő le és alá írva nekem által adott – ez a két magyar emigráns útlevele megnyerése végett történt, ezen bizonyítványt magammal viszem Pestre, hogy a Passust kieszközöljem. -

[81v] Magyar Úrtól és Storknétól elbúcsúzván 3 órakor csakugyan elindultunk és többnyire igen rossz, rázós úton 7 óra után hegyen-völgyön de különben igen érdekes növényzetű vidéken át Mudániába a Constantinápolyi gőzös kikötő helyére értünk; itt Sárvárynak kit magunkkal vittünk igen nagy hasznát vettük, ki is egy külön szobát vett fel számunkra azon éjre 6 Ft 60 xr két ágygal, a Gőzösre jegyeket váltott a poggyászt a gőzösre szállította s magunknak is jó szolgálatot tett a beszállásnál – Itt azután mint egy 4 órakor reggel elindultunk Constantinápoly felé Sárvárytól csak nem érzékenyen elválva – a tenger csendes volt.

[82r] **Június 16**-án csütörtökön. az idő kedvező, s így igen nagy közönség mely mind idegen alak volt társaságába Constantinápolyba 10 órafelé értünk-Itt ismét nagyüggel-bajjal a kikötőből a dogánára, onnan pedig Nogel házába költöztünk, Pista nem volt hon, neje szívesen fogadott, ott háltunk. de a Hotel Pestbe étkeztünk. **Június 17**-én pénteken Const[antinápolyban] kellett maradni – s még ott hálni az idő vásárlással s egy délutáni Kaikozással telt el, a regényes Bosporuson a Baksi Serail és a Szultán palotája közelében. Hartertől köszönettel átvettem az 50 aranyat s elbúcsúztam, estét az Ott féle serházban jó Liczingi serezhéssel töltöttük el.

[82v] Én írtam innen leveleket. Constantinápolyból 2-től Jalováról 2-től Gemlikről 2-től az utolsót Ápril. 30-áról Május 4-én “ 10-én “ 18-án “ 28-án Június 2-án az 4-én ment el.

[30r] Hazautazás Constantinápolyból Pestre 1870 **Június 18**-án Szombaton A trieszti Lloyd gőzös csak délután

4 órakor volt indulandó, s így a délelőttöt még Stambulba töltöttük, a kipakolt holmikat ismét vissza raktuk, s délelőtt útra elkészítettük. Hartert ismét meglátogattam. Totfalusinál ebédeltem, gulást és sült csirkét. Jancsi holmit, dohányt, pipát és cukorsüteményt vásárolt be. Nogel gyermekeinek 2-2 aranyat és más magyar pénzt adtam emlékül – délután ismét üggyelbajjal felszálltunk a nagyszerű Danubio trieszti gőzösre,

[30v] melyen utazásunkat Galacz felé folytattuk. A Gőzös ismét a regényes Bosphorus vidékén haladt a legszebb időben el, mi nem kis élvezetet szerzett. 6 óra után a dinerhez hívtak, mely sok, de részemről többnyire élvezhetetlen étkekből állott. Ananászeper és cseresznye volt bőségesen. Itt csak erős veres bort szervíroznak, szerencsére még a Jálics-féle borból meg volt két üveg s én a szokott boromból ihattam. Út közben Burgosznál megállott a Gőzös hol igen sokan szálltak fel. Éjszakám meglehetősen jó volt.

[31r] **Június 19-én** Vasárnap igen mérsékelt széllel folytattuk utunkat a légmérséklet a tegnapiénál hűvösebb volt a szalonban 20 fok Ré[au]m[ur]. Reggelire fehér kávé volt, 10 órakor villásfrüstök lágy tojás, sódar, szardinia, oliva, sajt, cseresznye, fragoli, kaviár, } húsból riskásával dinsztelt tyúk, birka karmenádli, de mind kemény keveset ehettem. Narancs sem hiányzott és mandula. – 2 fekete kávé ittam. Dejeuné után kimentem a verdekre mulattam a tenger fodrait nézve, a hajó jól haladt a bal oldalon nem messze a parttól egy új világító torony és egy vár rom látszott a meredek szirteken [] helység mellett. -

[31v] A baloldalon a Hemus ágazatai közelebb vagy távolabb egy hegyláncolatot képeztek. Egész éjjel menvén reggeli 5 óra felé a nagyszerű kikötőhöz és hosszú mólóhoz értünk, hol az építkezés még mindig folyamatban van, a kikötőben egész árbocz erdő volt látható vitorlás és gőzös hajókból, török, orosz, olasz, osztrák és más nemzetiségek tulajdonai. A város meglehetősen nagy, és már jobb stylbe épült mint más hasonló török városok. Szulinát elhagyván a meglehetősen korlátolt mérvű

Dunán a tulcsai állomáshoz értünk. Itt ismét rendes jó kikötőre, és igen számos hajóra találtunk. Tulcsátot a hersovai állomásig nagy részt jobbról balra

[32r] széles terjedelmes kákás és nádas térek foglalják el a helyiséget ez lehet vagy 4 geographiai mértföldes e térségen számtalan vízi szárnyasok lakják, hol költenek is láttunk több gödényt részint a partokon, részint repülve, nagy kócsagot igen gyakran, kanalas seregeket, kis kócsagot, bíbor és szürke gémekeket, kárókatonát több vadkacsa fajt, vad ludakat, nagy és kis sirályokat, a halászmadár több fáját. A szárazabb emelkedett legelőn tűzokot, számos bivalyt, szarvas marhát, lovakat a meredek partokon Mezopsokat és karicsákat és számtalan vízi és nádi zenészeket. Ez egy valóságos nagyszerű vadon, hol a halászhók

[32v] gunyhóin kívül alig találhatni menyhelyet – a halászhatra számtalan vész rekeszek vannak készítve, hol bő halászhát lehet. – A tulcsai állomáson 40-50 tokot raktak át a Gőzösre – Galaczra szállítván. Tulcsát elhagyván hasonló vidéken mint az előbbi volt. Hétfőn, azaz **június 20**-án estve Galaczra értünk, még azon estve az ausztriai Lloydot elhagyván (Danubiót) a Friedrich nevű Duna gőzösre podgyászostól együtt átköltözködtünk – itt igen barátságos és szíves fogadásba részesültünk az 1-ső kapitány Kukulievics s Mayer személyeiben. Beérkezvén az éj a hajóba megháltunk, másnap Galaczt tekinténk meg. A kikötő szinte nagy-

[33r] szerű. Számtalan gőzös és vitorlás hajó lepi el a partot – a városba a levantai kereskedelem nagyban űzetik. Reggel mintegy 8 óra tájban a kikötőből kibontakozván utunkat folytattuk. **Június 21**-én kedden még mindig igen kedvező ornitológicus vidéken, felhős és esős időbe Breilába értünk - a Balkán hegláncolat meglehetősen távolságban látszott, a Duna itt már széles volt. Breiláról jöttünk Hirsovára. Hirsova közelében meredek szirtfalak nyúlnak be a Dunába. A kőzet durva fővénykő több völgyes átmetszésekkel ellátott. A lég urainak tenyészhelyül

innen már megszűnt vagy csak kis terekre szorítkozott kócsagokat és gödényeket már csak

[33v] egyenkéntesen láttunk. Hirsova közelében minden szélcsend dacára a Duna egész széltében, oly formán zajlott mint a vaskapunál - ez víz alatti sziklacsoporthoz mutat - Hirsovatól a Szerb oldal csaknem folytonos közepszerű domb láncolatot képez – az oláhországi part lapályos itt-ott füves és más fákat termi szigetekkel ellátva – tovább haladván délután a csernovodai állomásra értünk, onnan tovább haladván beesteledett, az eső pásztásan, de nagy cseppekben esett. Itt az érdeemes első kapitány

[34r] szívességet még avval tetézte, hogy számunkra egy csinos kabint minden díj fizetés nélkül ajánlott fel, melyet nagy köszönettel fogadtam, és benne kényelmesen elhelyezkedvén mindketten az éjt igen jól töltöttük el, megtartván azt ezentúl nappalra is. **Június 22**-én szerdán délelőtt Gyurgyevóra értünk, ez szint egyike a jelentékenyebb kikötőknek, hol többen ki és beszálltak, a hajó személyzet kivált az alsóbbrendű mind. Például a gépészek, fűtők a hajó hordárjai közt, már Szulinától kezdve több magyar honfira akadtunk, a Duna gőzösön pedig a konyha személyzet és pincérek között

[34v] csaknem túlnyomólag volt képviselve a magyar és német személyzet. Gyurgyevóról a ruzcsuki állomásra értünk. Itt egy darabig a vaspálya közelében haladván, az indóházat is láttuk. Feljebb valamivel a gőzös kikötött. A város partra van építve s csak kevés látszik belőle. Ott kevés ideig időzván Sistov kisebbszerű állomásra értünk, a helység egy része egy földszakadékos meredek parton van ez lösz, – a másik része egy lejtős völgybe terjed – a Duna parton török faházak láthatók, igen közel pedig a parthoz több búza magtárak voltak, melyek éppen megégtek s a búza és kukorica parázs készlet nagy kellemetlen

[35r] füstöt terjesztett az egész vidékre. Több ember dolgozott itt lapátolva a még használható szemet a megégettől - ezen szomorú látványtól távozván egy érdekes halászatra igen

alkalmas öböl mellett melynek nagy része vékony sűrű karókkal volt elrekesztve haladtunk. A parton több halász gunyhókat szemléltünk, a sekély vízbe pedig és mellette számtalan vadkacsát. A víztükre megszűnván előbb apró vízi növényzet scirpus, carex s effélék mutatkoztak, távolabb egy hosszú szigetté vált az egész, mely buja növényzettel reketyével törpe fűzfákkal, (egymástól gyéren) volt ellepve, itt lehet mondani özöne volt a sok vízi madaraknak a többi

[35v] közt láttunk sok kanalast, kiskócsagot, számtalan búbos gémet, káratknát, Larusokat, sternákat, falco ruffust, s a t. E helyen igen könnyen hozzá lehetne jutni nemcsak magukhoz ezen madárfajokhoz, de azok tojásaikhoz és fiaikhoz, mivel a víz csekély és a bokrok, fűzek is alacsonyok. Távolabb mint egy óráig haladván a szigeten magasabb fűzfák látszottak - itt végződött a hosszú sziget. Innen nemsokára egy kis állomásra Turnu Maguréra jutottunk. -- folytatása a 15-ik lapon

[22r] visszautazás folytatása **Június 22.** Szerdán folytatólag Turnu Magoréről Nikápolyba kötöttünk ki. Nikápoly előtt már jóval meredek szirtek nyúltak be a Dunába, melyek laposan váltak el egymástól és omladoztak alá, színre fehérek voltak. Mészkö képlet volt-é, ki nem vehettem. Ezen meredek bástya alakú sziklafal 4-5 öl magasságra emelkedve hosszan nyúlik el Nikápoly előtt, alatta és még tovább is, hol igen könnyű lenne egy Széchényi szerinti dunaszorosi kocsi utat készíteni, minthogy a közet nem nagyon kemény. – Nikápoly épületei ezen magaslat felett dombokon és téresebb völgyeken terjednek el, – a vár úgy látszik nagyobb kiterjedésű. Itt-ott bástya-

[22v] falakkal el látva közel a Duna parthoz a magaslaton, s a Dunát uralja. Ez török város sok mecsettel – híres az ütközetekről. Nikápolyból nem messzire a hegyláncolat és Duna közt ismét mocsaras, kákás és nádas helyek terjednek el, s szigetek is vannak, ezek ismét alkalmas lakhelyül szolgálnak a sokfajú vízi madaraknak, melyeket e helyen alkalmunk volt láthatni. Nem sokára beesteledvén egész éjen át haladtunk. Ez idő

alatt a következő állomásokat hagytuk el: Orjova, Békallova, Lansivoca, mint kisebb állomások míg végre **Június 23**-án csütörtök reggel Vidinnél kötöttünk ki, ez egyike a jelen-

[23r] tékenyebb kikötőknek sok török hajókkal. – A magaslaton épült vár a Dunát uralja, a város nagy terjedelmű, meglehetősen csinos a kereskedés és közlekedés élénk, jó dohány is kapható, az üzerek a hajóra hordják elárusítani. Mintegy félóraig mulattunk ezen állomáson – a Duna partjai itt mind két oldalon laposra nyúlnak. Vidintől meglehetősen egyforma habos idomú emelkedések között a Radujevaczi állomásra jöttünk ez kisebb szerű a Szerb parton.

Pesten hagyott pénzek és Comissiók

1 Budapesti takarékpénztári részvényt	143 ft 50
provisió	1 50
2 Erdélyi vasúti részvényt á 178 Ft 25 x tesz	356 50
összeg	501 f 50
visszaküldött Béla által	355 f
	856 50
ez levonandó 857-ből marad még	50 x

A SZERZŐ ÁLTAL ALKALMAZOTT JELEK

♂: hím példány
♀: nőstény példány
#: arany
Pf: font
Xr, x: Krajcár

IDEGEN SZAVAK

Acidum citricum: citromsav
Azaba: araba, kocsi (török)
Ausstellál: nyittat
Álza: álca, báb
Bagazsia: poggyász
Bunár Baschi: bunar başi: kútfő, forrás (török)
Cereál: gabonaféle
Chosse: választás (fr.)
Collatio: étkezés
Confect: édesség
Comissió: bizomány
Coursus: árfolyam
Csakál: sakál
Csarzsi: Çarşı, piac, bazár (török)
Defectek: hibásak
Dejeuné: villásreggeli (fr.)
Dinsztelt: párolt

Dipterum: kétszárnyú

Doganák: vámosok

Elpuppáz: bebábozódik, mármint a lepke hernyója

Excursió: kirándulás

Expressus: sürgetés

Fragoli: földieper

Futter: eleség

Garáda: bozótos mezsgye

Gesussten bier: gesüssten Bier?: édesített sör?

Griez Bouding: grízpu ding

Hán: vendéglő (török)

Kaik: török evezőscsónak

Kaikcsi: csónakos

Kalopráma: καλο πράμα = jó dolog (görög)

Kamin: kémény

Karmenádli: rövidkaraj

Krok: grog

Mastika: pisztáciával ízesített szeszesital

Mediocris: középserű

Microcoleopterumok: apró bogarak

Micro, Microlepidoptera: apró lepkék, molylepkék, mikrók

Morphondiroz: töpreng

Moschea: mecset

Mustra: minta

Osztozat: beosztás?

Papramorgó: pálinka

Passus: útlevel

Pixis: szelence

Pomaranacs: narancs

Pour bon bouquet: jó illata-zamata kedvéért (fr.)

Provisio: ellátmány

Puppa: báb (rovaroké)

Reszkiroz: kockáztat

Schach: sakk

Schepfel: kopogtatással bokorról vagy fáról hernyókat vagy
lepkéket, bogarakat gyűjt
Sódar: sonka
Spannol: kifeszít
Spanbrett: fesztődeszka
Spiritus: alkohol
Taninum: csersav
Transport: szállítás
Variabilis, varietás: változat
Vatirozott: vattával bélelt
Verdek: fedélzet
Villásfrüstök: villásreggeli

SZEMÉLYNEVEK

Barna: ismeretlen személy, F. I. megbízottja Pesten
Béla: Fáy Béla, F. I. veje
Comendinger: kereskedő Konstantinápolyban
Emmich: Emich Gusztáv
Harter: bankár Konstantinápolyban
Jancsi: Pável János
János: Frivaldszky János
Kunz: svájci származású molnár Gemlikben, de Brüsszában is
volt egy ilyen nevű személy
Magyar József v. Lajos: bankár Brüsszában
Nogel, Pista: Nogel István
Paulin: F. I. lánya, Fáy Béláné
Ruzska: Nogel István kulcsára
Sárvári Ignác: emigráns asztalos Brüsszában
Storek, Stork, Storch: vendéglősné Brüsszában
Toni: ismeretlen személy Pesten, talán alkalmazott
Totfalusi: vendéglős Konstantinápolyban

HELYNEVEK

- Bazarköi: Orhangazi (Törökország)
Báziás: (Románia)
Békallova: azonosíthatatlan (Bulgária)
Bithiniai Olymp: Tahtali Dağı (2366 m magas), az „Anatóliai Olimpusz” (Törökország)
Breila: Brăila (Románia)
Brussa: Bursa, a Márvány-tenger mellett (Törökország)
Castel: Kestel, Brüssza keleti felén, korábban önálló település (Törökország)
Csernavoda: Cernavodă (Románia)
Csiflik: „uradalom”; Yalovának ma is van egy ilyen nevű városrésze (Törökország)
Constantinápoly: Konstantinápoly, Istambul (Törökország)
Csikergi, Csikirge: Çekirge, domboldal Brüssza déli részén (Törökország)
Demirdes: Demirtaş a mai Brüssza északi szélén (Törökország)
Darecsa: Darica (Törökország)
Dobruca: Dobrudzsa (Románia)
Ejub: Eyüp (Törökország)
Galacz: Galați (Románia)
Greben: egykori szirt az Al-Dunán
Gyurgyevó: Giurgiu (Románia)
Hersova, Hirsova: Hârsova (Bulgária)
Izlás: egykori sellő az Al-Dunán
Jalova: Yalova (Törökország)
Kazán: A Vaskapu alsó szakasza
Lansivoca: Lom, Szlivaca? (Bulgária)
Marmora tenger: Márvány-tenger (Törökország)

Mudania: Mudanya: Tengeri kikötő Bursától északra
(Törökország)
Nicei tó: Iznik Gölü (Törökország)
Nikápoly (Bulgária)
Nilufax folyó: Nilüfer Çayı (Törökország)
Orjova: Orjahovo (Bulgária)
Prinkipos: Prinkipo, Büyüik (Törökország)
Radujevác: (Szerbia)
Ruszcuk: Rusze (Bulgária)
Tachtália: egykori sellő az Al-Dunán
Tepacsik, Tepecsik: Tepeçik, Brüsszába azóta beolvadt helység,
Bursa északi részén
Turnu Magore: Turnu Magurele (Románia)
Turnu Szeverin: Turnu-severin, Szörényvár (Románia)
Tulcsa: Tulcea (Románia)
Új Orsova: Ada Kaleh, egykori sziget
Várna (Bulgária)
Vidin (Bulgária)

NÖVÉNYNEVEK

Achillea **75v** = Cickafark
Anchusa italica **58r** = Olasz atracél
Anthemis **58r** = Pipitér
Arbutus **41v, 42r** = Görög szamócafa
Aristolochia **62v, 66v, 69r, 72r, 77v** = Farkasalma, levele az
Apollinus hernyó tápláléka
Arum **50r** = Kontyvirág
Borago officinalis **50r** = Borágó
Calendula arvensis **58r** = Mezei körömvirág
Carex **35r** = Sás

- Cistus fruticosa* **75v** = *Cistus* = szuhar, *fruticosa* : valószínűleg egy ma használatban levő fajnév fiatalabb társneve
- Convolvulus sylvestris* **69r** = Erdei szulák
- Crategus* **50r** = Galagonya
- Crocus aureus* **38r** = Sárga krókusz
- Cupressus sempervirens* **71r** = Örökzöld ciprus
- Cynoglossum picta* **57r** = (nomen nudum) *Cynoglossum* = ebnyelvűfű
- Cypressus* = Ciprus
- Cythisus* **43v** = Zánót
- Daphne laureola* **50r** = Babéroroszlán
- Echium* **56v, 58r, 78r** = Kígyószisz
- Fraxinus* **75v** = Kőris
- Fumaria* **58r** = Füstike
- Geranium* **56v, 58r** = Rózsamuskátli, Gólyaorr
- Heleborus* **38r** = Hunyor
- Heraclium* **67r** = *Heracleum*, medvetalp
- Hyperium Olympicum* **75v** = Törpe orbáncfű
- Jasminum fruticans* **50r** = Cserjés jázmin
- Knautia plumosa* **75v** = *Pterocephalus plumosus*, Varfű
- Lamium* **58r** = Árvacsalán
- Laurus nobilis* **50r** = Valóságos babér
- Lyrimachia* **76r** = *Lyrimachia fenellis*
- Medicago orbicularis* **57r, 58r** = Lucerna
- Ononis spinosissima* **41v** = Tövises iglice
- Onosma* **54v, 59r** = Vértő
- Paliurus australis* **50r, 60r** = Krisztüstövis
- Passerina* **54v** = *Thymelaea passerina* Coss., Cicó
- Pistatzia terebinthi* **71r** = *Pistacia terebinthus*, Terpentinpisztácia
- Plumaria* **71v** = Frangipáni
- Poterium spinosum* **60r** = Tövises vérfű
- Quercus ilex* **50r, 64r, 55v, 67v, 68r, 70r, 70v, 75v** = Magyaltölgy, levele az Apollinus hernyó tápláléka
- Rubus* **50r** = Szeder

Salvia **54v, 75v** = Zsálya
 Scabiosa **78r** = Ördögszem
 Scirpus **35r** = Káka
 Spartium-félék **50r** = Hüvelyesek
 Tamarindus **59r** = Tamarindusz
 Verbascum **75v** = Ökörfarkkóró
 Vicia **54v** = Bükköny

BOGÁRNEVEK

Acinopus **48r** = Aknásfutrinka
 Acmaeodera **76v** = Acmaeodera piloseallae **71v** = Acmaeodera
 piloseallae Bonelli, 1812 = Pillás zömökdíszbogár
 Akis **64r** = Gyászbogár
 Amphicoma **59v** = *Bozont*³¹ (ganéjtúrók családja)
 Anisoplia lineolata **67v** = *Csíkos szipoly*³² (ganéjtúrók családja)
 Armideus fossor **74r** = Armideus Villa & Villa, 1833 = Armideus
 fossor Friv. = *Ásó fegyész* (nomen nudum)³³ (ma: Typhaeus
 fossor) (álganéjtúrók családja)
 Ateuchus variolosus **74r** = Ateuchus variolosus (ganéjtúrók
 családja)
 Brachinus **68v** = pöfögőfutrinka (futóbogár)
 Buprestida **58r, 71v** = (díszbogár)
 Buprestis cichorii **74r** = Buprestis cichorii Olivier, 1790 (ma
 Anthaxia cichorii) = Katáng-virágdíszbogár
 Buprestis hyacinthina **74r.** = Buprestis hyacinthina Frivaldszky,
 1845 (nomen nudum)³⁴ (díszbogarak családja)

31 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 117-118. old.

32 FRIVALDSZKY I. 1835a 246. old.

33 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 120. old.

34 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 120. old

- Buprestis metallica **74r** = Buprestis metallica Fabricius, 1792
(díszbogarak családja)
- Buprestis metallica **74r** = Buprestis metallica Herbst, 1801
(díszbogarak családja)
- Carabus **63r, 72r** = nemzetség, *Futoncz* (futóbogarak családja)
- Carabus graecus **42r** = Carabus graecus graecus Dejean 1826 =
*Görög futoncz*³⁵ (futóbogarak bogarak családja)
- Carabus Vedemann **72r** = Carabus wiedemanni Menétriés,
1836 (futóbogarak bogarak családja)
- Catopsimorphus **72r** = Catopsimorphus Aubé, 1850
(Leiodidae : Pecebogárfélék),
- Cephalo genus **64r** = Cephaloinae alcsalád, pl. Cephaloon
pattens Motschulsky species (Stenotrachelidae családja)
- Cetonia albella **58r** = Cetonia albella, Olivier 1802;
Rózsabogárfaj (virágbogár, ganéjtűrők családja)
- Cetonia nigra **74r** = Cetonia nigra Gautier, 1863 (virágbogár,
ganéjtűrők családja)
- Chrysomela **69v, 72r** = Levélbogár
- Cicindela fasciata punctata **80v** = Homokfutrinka faj,
ismeretlen (futóbogarak családja)
- Dischirius **68v** = Dyschirius = Ásófutrinka
- Ditomus coeruleus **74r** = Ditomus coeruleus Brullé, 1832 =
Pajzsosnyakú futó
- Dorcadion byzantinum **40v, 80v** = Dorcadion byzantinum Fr. =
*Bizánci izmóc*³⁶ (nomen nudum) Bizánci gyalogcincér
- Elater **67r** = Pattanóbogár
- Harpalus **68v** = Fémfutó
- Hegeter **59r** = Gyászbogár
- Helops obesus **68r** = *Potrohos bujnok*³⁷ (nomen nudum)
(gyászbogarak családja)
- Julodis onopordi **59v** = Julodis onopordi (Guer.), Díszbogár

35 FRIVALDSZKY I. 1845 170. old.

36 FRIVALDSZKY I. 1845 170. old.

37 FRIVALDSZKY I. 1835a 248. old.; BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 129. old

- Kister Silpha **73r** = Silpha oblonga Küster 1850, ma: Silpha alpestris, Alpesi dögbogár
- Lytta phalerata **42v** = Csótáros *izgoncz*.³⁸ = Kőrisbogár (hólyaghúzó bogarak családja)
- Malachus **59v** = feltehetőleg Malachius, bibircsesbogár
- Meloe erythrocnema **42r** = Meloe erythrocnema Pallas, 1782, = Piroscombú nünüke (hólyaghúzó bogarak családja)
- Mylabris **74r** = Mylabris nemzetség, nünükefélék Nyüzse³⁹ (hólyaghúzó bogarak családja)
- Ontophag marginalis **42r** = helyesen: Onthophagus, trágyatúró (ganéjtúrók családja).
- Opatrum **59r** = Földicze = Sároshátú gyászbogár
- Otiorinchus, Otyorynchus **59v, 71r, 72v** = Otiorhynchus, Gyalogormányos
- Othyorynchus mastix **76v** = Otiorhynchus mastix Olivier, 1807 ma: Dodecastichus mastix (Olivier, 1807) = lécesorrú gyalogormányos
- Pandarus **61r** = Adongo ma Dandarus (gyászbogarak családja)
- Pandarus cribr **42r** = [helyesen: Pandurus] ismeretlen „szitaforma”
- Para bogár **53r** = Parazuphium vibex Motschulsky, 1844 = Szőrös laposfutó
- Phytoecia **59v, 62r, 68r** = cincér *Nyikor*, genus Fűcincér⁴⁰
- Phytoecia azurea **59r, 68r, 70v** = Phytoecia azurea Stevens, 1817 = Azúrkék cincér (ma: Phytoecia vaulogeri)
- Phytoecia balkanica **68r, 78v** = Balkáni fűcincér
- Phytoecia ferrea **62r** = Ólomszürke fűcincér
- Phytoecia lineola **74r** = Phytoecia lineola Küster Heinrich Carl, 1846 = Vonalas fűcincér
- Phytoecia stráfos **68r** = Phytoecia lineola Küster Heinrich Carl, 1846

38 RIVALDSZKY I. 1837b 182. old.

39 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 132-133. old.

40 FRIVALDSZKY I 1865 126-127. old.

- Phytoecia, vonalokkal **70v** = *Phytoecia lineola* Küster Heinrich Carl, 1846
- Phytoecia rufimana **56v** = Vöröslábú fűcincér
- Phytoecia virescens **58v** = *Phytoecia virescens* (Fabricius) Küster, 1846 = Zöldes cincér
- Pimelia **67v, 72r, 74r, 79r** = gyászbogarak családja
- Ptilophorus **60v** = Darázsbogár
- Procerus **57r, 61v-64r, 66r, 69r, 70v, 72r** = Óriásfutrinka
- Procrustes **42r, 56r** = *Nyújtóvány*, Futrinka
- Procrustes graecus **48r** = *Procrustes graecus* Dejean, 1829 = Görög futrinka
- Rhizotrogus Frivaldszkyi **53v, 55v, 61r** = *Rhizotrogus costulatus* Friv., Frivaldszky-féle cserebogár, Bordás csaja (ganéjtűrók családja)
- Purpuricenens dalmatinus **61v** = *Purpuricenens dalmatinus* Sturm 1843, = Dalmát bíborcincér
- Saperda augusticollis **72r** = *Saperda angusticollis* Gyllenhal, 1817 cincér
- Saperda Zavadzky **75v, 76v** = *Saperda zavadzkyi*, = *Zavadszky-féle zenész* ⁴¹ = *Zavadszky-cincér*
- Sphodrus conspicuus **64r** = *Sphodrus conspicuus* Klg. = ma *Laemostenus conspicuus*, = Pompás pincefutó
- Scarites loviga **59v** = *Scarites laevigatus* Fabricius, = Sima vājárfutrinka
- Silpha **48r** = dögbogár
- Staphilinoidesek **73r** = Staphylinidae Holyvák
- Thylacites fehér stráfos **74r** = *Thylacites pilosus* Fabricius, 1794 = Pikkelyeslábú ormányos
- Zabrus curtus **74r** = *Zabrus curtus curtus* Audinet Serville 1821 = Rövidnyakú futrinka

41 FRIVALDSZKY I 1845 172. old; BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 137. old.

LEPKENEVEK

Agestis **69v** = Szerecsenboglárka = Aricia agestis Denis & Schiffermüller, 1775

Agrotis **69v** = Bagolylepke (éjenc= Noctuidae) génusz [Mezőcz, Frivaldszky 1861]

Alexis **61v** = Glaucopsyche alexis (Poda, 1761) = nagyszemes boglárka,

Anarta **80v** = Noctuidae (éjenc) génusz,

Anellata **73v** = Sesia annellata Zeller 1847, Sesia anellata, Lederer, 1853, fűzfán élő üvegszárnyú lepke (szitkár)

Antheros **73v, 74v, 75r, 76r, 76v** = Lycaena anteros⁴²

Apollinus **51v, 53r, 53v, 54r, 56r, 58v, 61r, 62r, 62v, 66v, 67r, 69v, 70r, 72r, 73r** = Doritis (Parnassius) apollonius Eversman 1847, (= Archon apollonius⁴³ átadva a Múzeumnak)⁴⁴

Belin **57r** = Lycaena bellis *Deli toportyán* (nomen nudum) átadva a Múzeumnak⁴⁵ = Cyaniris bellis (Freyer, 1845)

Camilla **75v, 79r** = Limenitis camilla, kis lonclepke

Caradrina **74r** Noctuidae nemzetség;⁴⁶

Cardamines **55r, 61v** = Hajnalpírlepke = Anthocharis cardamines

Catocala **64r, 68, 70r, 70v, 77v, 78v** = Noctuidae (éjenc) génusz; átadva Múzeumnak⁴⁷

Celtis **55r** = Libythea celtis = Csőröslepke

42 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 166. old.

43 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 64. old.

44 „6 db Doritis apollinus”

45 FRIVALDSZKY I 1845 172. old. ; BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 130. old

46 „1 db Charadrina”

47 „2 db Catocala nymphaea” és „3 db Catocala eutychea”

- Cerysi **53v, 58v, 61v, 63r, 68r, 70v, 78v, 80r** = *Zerynthia cerisyi* (Godart, 1824) vagy *Allancastris cerisyi* (Godart, 1824) átadva Múzeumnak⁴⁸
- Cingularis **74r** = Noctuidae (éjenc) faj = *Leucanitis cingularis* = *Grammodes stolidus* (Fabricius, 1775)
- Cyllarus **71v** = *Lycaena cyllarus* = *Glaucopsyche alexis*
- Damone **53v, 55r, 55v, 57v, 58v** = *Lycaena iphigenia* = *Iphigenia toportyán* (Frivaldszky 1845) (nomen nudum)⁴⁹ = *Agrodiaetus iphigenia* (Herrich-Schäffer, [1847])
- Dydima var. **74** = *Melitaea dydima* var. *interrupta* Kolenati 1846 = tüzes tarkalepke
- Geometra (3 db) **71v** = *Geometra papilionaria*, = nagy zöldaraszoló; átadva a Múzeumnak⁵⁰
- Hesperida phlomidis **62r** = *Bundi busók* (nomen nudum)⁵¹ átadva a Múzeumnak⁵²
- Ilgira **74r** = Noctuidae (éjenc) faj = *Zethes algira* = *Dysgonia algira* (Linnaeus, 1767)
- Lycaena balkanica* **70v** = *Tarucus balkanica* Freyer / *Tarucus frivaldszkyi* Aigner Abafi
- Lycaena trochilus* **61r** = *Delicze toportyán* *Lycaena trochilus* (nomen nudum)⁵³ átadva a Múzeumnak⁵⁴
- Macroglossa fuciformis* **61v** = Egy szenderfaj, *pödörnye* = *Hemaris fuciformis* (Linnaeus, 1758)
- Macroglossa croatica* **78r**, átadva a Múzeumnak⁵⁵
- Marloy **71v** = „busalepke” = *Marloy búska* = *Erynnis marloyi* Boisduval, 1834

48 „4 db Cerysi”

49 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 64, 131. old.

50 „1db *Fidonia orientalis*” továbbá

– „1 db *Aspilates citraria*”, végül

– „1db *Aspilates petraria*” = *Aspilates petraria*. Hübner (HERMANN 1867) (*Geometrae*), *Phasianae petraria* Hübner (*Heterocera*)

51 FRIVALDSZKY I. 1845 178. old.; BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 129. old.

52 „2 db *Hesperia*” = *Spialia phlomidis* (Herrich-Schäffer, [1845])

53 FRIVALDSZKY I. 1845 174. old.; BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 131. old.

54 „2 db *Lycaena trochilus*” = *Freyeria trochylus* (Freyer, 1845)

55 „1 db *Macroglossa croatica*” = *Hemaris croatica*

- Melitaea Artemis **66v** = Melitaea artemis (Denis & Schiffermüller, 1775), mai neve Euphydryas aurinia (Rottemburg, 1775)
- Miniacea **73v, 76v** = Sesia miniacea Lederer 1853
- Myrmoformis **73v** = Myrmoleon formicarius, közönséges hangyaleső (Hártyásszárnyú), v. inkább Sesie formiceaeformis, fűzfán élő üvegszárnyú pille
- Ophiusa Insularis **74r** = Noctuidae (éjenc) faj = Ophiusa insularis Rambur, 1833
- Ottomanus **59r, 59v, 61v, 62r** = Lycaena ottomanus, *Ozmán toportyán* (nomen nudum)⁵⁶ átadva a Múzeumnak⁵⁷
- Phlomidi = Hesperida phlomidis (ld. ott)
- Perplexa **74r** = Noctuidae (éjenc) faj = Hadenia perplexa (Denis & Schiffermüller, [1775])
- Polyommatus Ottomanus = Lycaena ottomanus szinonimája = Lycaena ottomanus (Lefèvre, 1830)
- Pronuba **69r** = Noctua pronuba, Nagy sárgafübagoly
- Roxelana **79r, 79v, 80v** = Kirinia roxelana Cramer 1787
- Solitaria terebinti, Solitaria **70v, 71r, 73r, 77v** = Thaumetopoea solitaria Freyer; átadva a Múzeumnak⁵⁸
- Sessia forceumformis **70v** 2db = Sesia formiceaeformis, fűzfán élő üvegszárnyú pille (= szitkár); átadva a Múzeumnak⁵⁹
- Sesia Alantiformis **75v, 76v**, átadva a Múzeumnak⁶⁰
- Urania **73v** (9 db) = Urania sugarász Acontia Urania Frivaldszky 1835a⁶¹ átadva a Múzeumnak⁶²
- Vanessa triangulum **77v** = Vanessa triangulum Fabricius 1793 = Polygonia triangulum (Fabricius, 1793)

56 FRIVALDSZKY I. 1845 174. old.; BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 131. old.

57 „4 db Lycaena ottomanus”

58 „2 db Sesia terebinthi” = Solitaria terebinti = Thaumetopoea solitaria Freyer 1838 terebinthia, Pisztácia-járó lepke

59 „11 db Sesia ortalidiformis” = Chamaesphecia (Scopulosphecia) dorycerae formis Lederer 1853, Sesia ortalidiformis Lederer 1853,

60 „7 db Sesia Allantiformis” = Chamaesphecia (Scopulosphecia) masariformis (Ochsenheimer 1808) allantiformis (Eversmann 1844 103),

61 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 117. old.

62 „4db Acontia urania”

Zephyrus **70v, 76v** = *Lycena sephirus* = *Sephir boglárka*
 Frivaldszky 1835a⁶³ = *Plebejides sephirus* (Frivaldszky, 1835)
 A Múzeumnak átadott példányok listáján még három, a
 fentiekkel nem azonosítható faj szerepel.⁶⁴

EGYÉB ÍZELTLÁBÚAK

Blaptica giga **64r** = csótányfaj (ismeretlen)
Blatta orientalis **64r** = konyhai csótány
Ephippigera **80r** = *Ephippigera*, Nyerges szöcske
Cimex **74r** = Ágyi poloska
Libelula **74r** = Szitakötő
Reduviosa **62r** = *Reduviidae* ?– Rablópoloskák családja
Side **73v, 75v, 76v** = *Conura* side Walker 1843, *Spilochalcis*
 side Walker 1843, stb. (Hymenoptera)
Tentredini **73v** = *Tenthredinidae* család (Hártyásszárnyú)

63 BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009 131. old.

64 „1 db *Leucania congrua*” = *Mithymna* (= *Leucania*) *congrua* Hb. – *Mythimna* (*Aletia*) *congrua* Hübner, -- *Mythimna* (A.) *conigera* Denis & Schiffermüller, 1775
 „1 db *Polia caduca* Friv.” = *Hecatera dysodea* Denis & Schiffermüller, 1775, – *Polia caduca* Herrich-Schäffer, 1850
 „1 db *Pyralis sericealis*” = *Pyralis* nemzetség (*Pyralidae*: *Pyralis*) – *Botys sericealis* (*Pyralidae*: *Botys*)

CSIGÁK

Bulimus orientalis **42r, 42v** = szárazföldi csigafaj. *Keleti éhő*.⁶⁵
átadva a Múzeumnak⁶⁶

Bulimus Tournefortia **43v**, = *Helix* (*Cochlogena*) *Tournefortia*,/
Chondrus Tournefortianus *Tournefort éhő*; átadva a
Múzeumnak⁶⁷

Clausilia **69v** = orsócsiga; átadva a Múzeumnak⁶⁸

Clausilia obesa **74v**; átadva a Múzeumnak⁶⁹

Helicophanta **68v** = csigafaj

Helix anatolica **48r** = Anatoliai biga (*nomen nudum*)

Helix cellaria **68v** = *Helix cellaria* Müller, 1774

Helix olivieri **48r** = *Helix olivieri* Ferussac 1821

Helix taurica **68r, 77r** = *Helix taurica* Krynicki, 1833; átadva a
Múzeumnak⁷⁰

A Múzeumnak átadott példányok listáján még egy, a fentiekkel
nem azonosítható faj szerepel ⁷¹

65 Az ő gyűjtéséből írta le PFEIFFER L. 1848

66 „33 db *Bulimus*” és „60 db *Bulimus Varnensis*” = *Bulimus Varnensis*
Pfeiffer 1847

67 „30 db *Bulimus Tourneforti*”

68 „40 db *Clausilia haetera* Friv”. = *Clausilia haetera* Friv., „54 db *Clausilia strumosa*” = *Clausilia strumosa* Friv.; „25 db *Clausilia olympica* Friv. = *Clausilia olympica* Friv.

69 „58 db *Clausilia corpulenta*” = *Clausilia corpulenta* Frivaldszky:

70 „40 db *Helix taurica*”, 2 db *Cyclostoma*”

71 „2 db *Cyclostoma*”

MADARAK

Calopelus leopardina **60r** = Egy törpegalamb faj
Egyiptomi keselyű **79v** = Neophron percnopterus
Falco ruffus **35v** = Barna rétihéja
Kárákatna **35v, 36v** = kárókatona, kormorán
Karicsa **32r, 56v, 70r** = kárókatona, kormorán
Larus **35v** = sirály
Mezops **32r** = gyurgyalag
Pasztor rozenus **70v** = Pastor roseus, pásztormadár
Sterna **35v** = csér

EGYÉB ÁLLATOK

Prystonichus **69v, 72r** = pl. Pristionichus pacificus fonálféreg;
Pristionichus janthicus: ismeretlen
Pseudopus **60r** = Lábatlan gyík
Sepia foenusofa **68r** = a szöveggörnyezetből: valamilyen
puhatestű

AZONOSÍTHATATLANOK

Chlen. holoferic **74r** ??
Clyt. Hafnicus **72r** = a szöveggörnyezetből: valamiféle bogár
Jenerium Saxmanni **75v** = a szöveggörnyezetből: valamiféle
növény
Pryuton conspicuus **53v** ??
Pryotonich **68v** = talán a Pryuton-nal azonos

IRODALOMJEGYZÉK

BÁLINT 2016: Bálint Zsolt: A nappali lepkék magyar nevei. Javított, szerzői kiadás, 2016, június.

BÁLINT-FRIVALDSZKY 2009: Bálint Zsolt - id. Frivaldszky János: A Magyar Parnasszuson – Frivaldszky Imre, a természet kutatója. Magyar Természettudományi Múzeum. 2009.

BÁLINT-KATONA 2016: Bálint Zsolt – Katona Gergely: Magyar nappalilepke - névtár (Lepkealakúak: Búskaszerűek, Pillangószerűek) Collection of the Hungarian butterfly names (Lepidopteriformes: Hesperioidea, Papilionoidea (e-Acta Naturalia Pannonica 13 , Pannon Intézet | Pannon Institute Pécs, Hungary. 2016)

BÁRTFAY 2010: Bártfay László naplói. Sajtó alá rendezte, és a kísérő tanulmányt írta Kalla Zsuzsa, Ráció, 2010.

BUGÁT 1848: Bugát Pál: Sebészeink ügye a javaslat irányában. (Orvosi Tár, 1848. 22. sz. 342-347. old.)

FARKAS 1844: Farkas Ferenc: Természettudományi utazás 's a kaukázusi várdák. Világ 1844 május14

FÁY 1924: Fáy Ilona: Apróságok egy nagy ember életéből. (Budapesti Hírlap, 1924. 177. sz. 1-2. old.)

FRIVALDSZKY I. 1835a: Frivaldszky Imre: Közlések a Balkány vidékén tett természettudományi utazásról (27 színezett rajzzal) – A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. II. kötet, II. osztály, 1835.

FRIVALDSZKY I. 1837b: Frivaldszky Imre: Neue Käfer, Falter und Schnecken aus den balkanischen Gebirgen – Faunus, München, 1837.

FRIVALDSZKY I. 1845: Frivaldszky Imre: Rövid áttekintése egy természetrajzi utazásnak, az európai Törökbirodalomban, egyszersmind néhány a közben újdonszat fölfedezett állatnak leírása. (22 színezett ábrával) - A Királyi Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei I. 1841-45.

FRIVALDSZKY I 1865: Frivaldszky Imre: Jellemző adatok Magyarország faunájához - Magyar Tudós Társaság Évkönyvei XI. 1865; majd Pest 1866 (16 táblával)

FRIVALDSZKY 2010: id. Frivaldszky János: Költő a Hajnaloson. Palócföld, 2010. 1.

FRIVALDSZKY 2016a: id. Frivaldszky János: Közép-Európa és identitása. Primaware, Szeged, 2016. (<http://mek.oszk.hu/14900/14998/14998.pdf>)

FRIVALDSZKY 2016b: id. Frivaldszky János: Frivaldszky János (1822-1895) az entomológus, akadémikus és muzeológus. Primaware, Szeged, 2016. A 2015-ben kiadott e-könyv – <http://mek.oszk.hu/14500/14595/> – nyomtatott változata

HERMANN 1867: Hermann Ottó: Franzenau József emlékére. In: Az Erdélyi Múzeum Egyeslet Évkönyve, 4. kötet, 1. füzet. 1866/67 18. old.

JÓKAI 1886: Jókai Mór: Bethlen Gábor „egy” tánca. In: Életemből. Igaz történetek. Örök emlékek. Humor. Útleírás. Budapest, 1886.

MÓRA 1923: Móra Ferenc: A tízaranyas pille regénye. Világ 1923 május 17.

NANKINOV 2015: Нанкинов, Димитр Николов: Исследователи болгарской орнитофауны: Имре (Еммерих) фон Фривальдский (1799-1870) Русский орнитологический журнал, Выпуск № 1164 / том 24 / 2015

PFEIFFER L. 1848: Pfeiffer, L.: Diagnosen neuer von Frivaldszky gesammelter Landschnecken. (Schluss). - Zeitschrift für Malakozoologie 1848 5 (1) 6-12. old. Cassel

PUTNOKY: A Putnoky család családfája: <http://kelemer.freewb.hu/csaladfak/>

SZLUHA 2005: Szluha Márton: Nyitra vármegye nemesi családjai. I-II. Budapest, 2003-2005.

SZLUHA 2006: Szluha Márton: Árva, Trencsén és Zólyom vármegye nemesi családjai. Budapest, 2006.

TÓTH 2004: Almási Balogh Pál, Frivaldszky Imre és id. Schedius Lajos jelentése geológiai nevezetességek gyűjtéséről. Sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Tóth Álmos. In: Az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Közleményei 1. Rudabánya, 2004.

TT ÁllLelt: Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye. Intézményi fond, állattári gyarapodási leltárak. Állatok.

Budapesti Hírlap

Budapesti Közlöny

Fővárosi Lapok

Pesti Napló

Vasárnapi Ujság